

Oleg Levițki

Considerații cu privire la limita cronologică inferioară a culturii hallstattului canelat Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic

Keywords: Chișinău-Corlăteni grooved Hallstatt culture, East Carpathian region, lower chronological limit, Late Bronze Age, Noua culture, last quarter of the 13th century BC.

Cuvinte cheie: cultura hallstattului canelat Chișinău-Corlăteni, spațiul est-carpatic, limita cronologică inferioară, bronz târziu, cultura Noua, ultima pătrime a sec. XIII a.Chr.

Ключевые слова: культура канелированного гальштатта Кишинэу-Корлэтенъ, Восточно-Карпатский регион, нижняя хронологическая граница, поздняя бронза, культура Ноуа, последняя четверть XIII в. до н.э.

Oleg Levițki

Study on the lower chronological limit of the Chișinău-Corlăteni grooved ware of the Hallstatt culture from the East Carpathian regions

The forest steppe zone of the Carpathian and Dniester regions in the Hallstatt period was inhabited by the communities of early Thracians, natives of the middle Danube basin who expanded eastwards. From an archaeological perspective, these populations are known as the Chișinău-Corlăteni culture, which replaced the Noua culture of the Late Bronze Age. This process is demonstrated by a succession in multilayered settlements, where the early Hallstatt horizons overlay on stratum specific for the late Bronze Age which occurred, according to the specialists, at the middle of the 12th century BC. The results of recent research of the Noua culture prove that the final stages of the Noua and Sabatinovka cultures must be limited to the 13th century BC. Therefore, the formation of the Chișinău-Corlăteni culture in the East Carpathian area should be placed in the same chronological sequence. This situation requires for further examination of the discoveries that serve as markers of the Chișinău-Corlăteni culture, accumulated so far, in terms of determination of an area of its origin, cultural identification, and chronological framework of their advent in the East Carpathian region.

In this regard, diagnostics are certain categories of bronzes and decor motifs on bitronconic vessels. The first ones are represented by pieces of the Central European tradition, specific for the Middle-Late Bronze Age (*Hügelgräberkultur* and respectively, *Urnenfelderkultur*), spread in the basins of the Middle Danube, Upper Tisa and the Carpathian basin, mostly during BrD-HaA1 (13th-12th century BC) (pieces of jewellery and clothing, weapons, tools). Among the ornamental motifs specific for bitronconic vessels characteristic of the complex Belegiš II-Chișinău-Corlăteni the conclusive decor consists of parallel horizontal flutes in combination with a number of circular impressions, which were not used in the ceramic ornamentation of the post Belegiš II cultural groups, the evolution of which begins in middle of the 12th century BC. In conclusion, the vestiges specific for the Chișinău-Corlăteni culture, accumulated so far, provide the basis to talk about its appearance in the Eastern Carpathian region already in the first half of the 12th century, possibly even in the last quarter of the 13th century BC.

Oleg Levițki

Considerații cu privire la limita cronologică inferioară a culturii hallstattului canelat Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic

Zona de silvostepă a regiunii carpato-nistrene în epoca hallstattiană a fost populată de comunitățile tracilor timpurii, originari din bazinul Dunării de Mijloc, ca rezultat al extinderii acestora spre est. Din punct de vedere arheologic, populațiile respective sunt atestate prin cultura Chișinău-Corlăteni, ce a înlocuit cultura Noua din bronzul târziu. Procesul este demonstrat în baza succesivității din așezările pluristratificate, unde orizonturile hallstattiene timpurii suprapun nemijlocit straturile specifice perioadei târzii a epocii bronzului, și, în opinia specialiștilor, a avut loc pe la mijlocul sec. XII a.Chr. Rezultatele cercetărilor recente cu privire la cultura Noua demonstrează că fazele finale ale culturilor Noua și Sabatinovka trebuie încadrate în limitele sec. XIII a.Chr., astfel, apariția în regiunea est-carpatică a culturii Chișinău-Corlăteni urmează a fi plasată în aceeași secvență cronologică. În această situație se impune o nouă examinare a vestigiilor-marcheri cronologici ai culturii Chișinău-Corlăteni, acumulate până în prezent, din punctul de vedere al identificării zonei de proveniență, apartenenței culturale și a limitelor cronologice când acestea au apărut în regiunea est-carpatică.

Diagnosticul în această privință sunt anumite categorii de bronzuri și motive de decor pe vasele bitronconice. Primele sunt reprezentate prin piese de tradiție central-europeană, specifice pentru perioadele mijlocie-târzie a epocii bronzului (*Hügelgräberkultur* și, respectiv, *Urnenfelderkultur*), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și bazinul carpatic cu precădere în perioadele BrD-HaA1 (sec. XIII-XII a.Chr.) (piese de podoabă și de vestimentație, arme, unelte). Dintre motivele ornamentale proprii vaselor bitronconice caracteristice pentru complexul Belegiš II-Chișinău-Corlăteni concludent este deco-

rul format din caneluri orizontale paralele în asociere cu un șir de impresiuni circulare, care în ornamentația ceramicii grupurilor culturale post Belegiș II, evoluția cărora începe pe la mijlocul sec. XII a.Chr., nu erau utilizate. În concluzie, vestigiile proprii culturii Chișinău-Corlăteni, acumulate până în prezent, permit să vorbim despre apariția ei în regiunea est-carpatică deja în prima jumătate a sec. XII, eventual chiar în ultima pătrime a sec. XIII a.Chr.

Олег Левицкий

О нижней хронологической границе культуры каннелированного гальштатта Кишинэу-Корлэтеңь Восточно-Карпатского региона

Лесостепная зона Карпато-Днестровского региона в гальштаттскую эпоху была заселена общностями ранних фракийцев, выходцев из Среднего Подунавья, как результат их продвижения на восток. С археологической точки зрения, это население представляет культуру Кишинэу-Корлэтеңь, которая сменила в регионе культуру Ноуа позднего периода эпохи бронзы. Процесс проиллюстрирован стратиграфией многослойных поселений, на которых горизонты с каннелированной керамикой расположены непосредственно над слоями культуры Ноуа и, по мнению специалистов, имел место в середине XII в. до н.э. Современные разработки относительно культуры Ноуа доказывают, что финальные этапы культур Ноуа и Сабатиновка должны быть помещены в рамках XIII в. до н.э., таким образом, появление культуры Кишинэу-Корлэтеңь в Восточно-Карпатском регионе следует поместить в этом же хронологическом отрезке. В этой ситуации необходимо по-новому рассмотреть имеющиеся древности – хронологические маркеры культуры Кишинэу-Корлэтеңь с точки зрения идентификации зоны их происхождения, культурной атрибуции и хронологических границ, когда они могли появиться в Восточно-Карпатском регионе.

Диагностическими в этом направлении являются определенные категории бронзовых предметов и орнаментальные мотивы декора биусеченноконических сосудов. Первые представлены изделиями Центрально-Европейских традиций среднего – позднего периодов эпохи бронзы (*Hügelgräberkultur* и, соответственно, *Urnenfelderkultur*), распространенные в Среднем Подунавье, Верхнем Потисье и Карпатском Бассейне преимущественно в периоды BrD-HaA1 (XIII-XII вв. до н.э.) (украшения и детали костюма, оружие и орудия труда). Среди орнаментальных мотивов декора верхней части биусеченноконических сосудов специфичные для комплекса Белегиш II-Кишинэу-Корлэтеңь доказательными являются композиции из пояса горизонтальных каннелюр в сочетании с параллельным рядом округлых вдавлений. В орнаментации керамики культурных групп пост-Белегиш II, эволюция которых начинается в середине XII в. до н.э., эти композиции не использовались. Таким образом, известные в настоящее время древности культуры Кишинэу-Корлэтеңь позволяют говорить о её появлении в Восточно-Карпатском регионе уже в первой половине XII, возможно, в последней четверти XIII в. до н.э.

La sfârșitul epocii bronzului, conform datelor arheologice, în zona de silvostepă a spațiului carpato-nistrean pătrund și se stabilesc comunitățile-purtătoare a culturii hallstattiene timpurii cu ceramică canelată Belegiș II sau Cruceni-Belegiș II, originare din bazinul Dunării de Mijloc, care formează aici cultura Chișinău-Corlăteni (în continuare C-C). Ea a substituit cultura Noua, comunitățile căreia au populat acest teritoriu în perioada târzie a epocii bronzului [Meliukova 1961, 35 ș.u.; Lapushnian 1979, 27 ș.u.; Smirnova 1990, 20 ș.u.; László 1994, 105 ș.u.; Levițki 1994, 51 ș.u.; 2010, 333 ș.u.; Levitskii, Kashuba 2014; Levițki, Kașuba 2015].

Derularea nemijlocită a procesului de „hallstattizare” a spațiilor de la est de Olt, inclusiv a celui est-carpatic, însă, este prezentat de specialiști în mod diferit. Unii consideră că formarea culturii C-C constituie rezultatul pătrunderii efective prin teritoriul limitrof malului stâng al Dunării

(adică prin Oltenia și Muntenia, îndeosebi zonele piemontane), a unor comunități de tip Belegiș II (Bobda II-Susani-Belegiș II) în spațiul est-carpatic, pe parcursul perioadei HaA1 [Smirnova 1990, 32; Levițki 1994, 144-145; 2010, 335-336]. Alții discută numai despre răspândirea spre est a ceramicii hallstattiene cu decor canelat, originară din Banat și teritoriile învecinate, proprie grupului Ticvaniul Mare-Caraburma III [Gumă 1993, 176; László 1994, 157-158) care ajunge, probabil, pe linia Dunării, până în zonele est-carpatic, în aria manifestărilor de tip C-C, cu deosebire în faza HaA2

Evident, în stadiul actual al cercetărilor, este încă greu de răspuns univoc la întrebarea cum s-a desfășurat procesul de hallstattizare al spațiului est-carpatic și de constituire a culturii C-C. Totodată, considerăm că transformarea culturală radicală intervenită la sfârșitul epocii bronzului – începutul Hallstattului, soldată cu substituirea culturii Noua prin formațiunile complexului hallstattian

timpuriu cu ceramica canelată, aspectul cărora nu atestă o evoluție în stil hallstattian a fondului cultural local de la sfârșitul epocii bronzului [Nestor 1970, 17-18; Morintz 1977, 1465-1488], prezintă o evidentă dovadă în favoarea unor deplasări de populație.

Traseul deplasării purtătorilor complexului hallstattian timpuriu cu ceramica canelată spre est, inclusiv în spațiul est-carpatic (hallstattizarea spațiului carpato-dunărean), în prezent, potrivit recentelor elaborări ale lui A. László și O. Levițki, pare a fi marcat de descoperirile hallstattiene timpurii cu ceramica canelată din teritoriile intermediare, părțile de nord ale Olteniei – Călugăreni, Râureni, Brezoi, Ocnele Mari, Căzănești, Bârsești etc. [Petre-Govora 1983, 85-95; Lazăr 2005] și ale Munteniei – Cătunul, Sărata Monteoru, Cârloănești [László 2001, 318], de depozitele de bronzuri ce conțin piese de tradiții de la Dunărea de Mijloc – Socu, Sacoți, Drajna de Jos [Petrescu-Dîmbovița 1977, 120, pl. 284,4; 120, pl. 281,6,7,16; pl. 282,1; 78-79, pl. 90,12; 92,5], precum și de descoperirile fortuite de piese de bronz – spade/săbii de tipuri central-europene – Ostrovu Mare/Mehedinți; Gruj/Gorj; Belcești, Mateești, Prundeni/Vâlcea; Valea Voievozilor/Dîmbovița [Bader 1991, Călătouiu 2002, 36-62; Lazăr 2005, 76, 93, 99, 103, 107], pumnalul de tip Peschiera din regiunea muntoasă a județului Gorj [Berciu 1939, 287, fig. 171], așezarea din Subcarpații de Curbură de la Căndești [Florescu, Florescu 1983, 112-123; 1990, 49-102] reprezentând punctul de legătură cu masivul monumentelor culturii C-C (fig. 1). Cu totul deosebit se prezintă traseul de răspândire a purtătorilor tradițiilor din zona Dunării de Mijloc în baza analizei și localizării uneltelor de bronz (celturi, seceri), care conform acestora, pornea din zona Banatului dunărean, în sus, pe Mureș, în centrul Transilvaniei și mai departe pe râul Olt și peste trecătoarea Brețcu spre zona interfluviului Siret și Nistru [Dergachev 1997, 54].

Cronologia relativă a culturii C-C din spațiul est-carpatic, la stadiul actual al cercetărilor, se prezintă în felul următor. Limita ei inferioară este stabilită, unanim, de către toți specialiștii în baza datelor stratigrafice, obținute în urma cercetării prin săpătură a așezărilor cu mai multe niveluri de locuire, unde cele hallstattiene timpurii ale culturii C-C suprapun nemijlocit straturile perioadei târzii a epocii bronzului specifice culturii Noua de

la Corlăteni, Trușești, Andrieșeni, Căndești, Suruceni, Petruha, Petrușeni etc. [vezi Levițki 1994, 54; László 1994, 106-107].

Coraportul stratigrafic cu cultura precedentă Noua (succesivitate directă) de asemenea servește drept reper de bază și pentru stabilirea cronologiei absolute a culturii C-C. Ținând cont de datele existente referitoare la limita cronologică superioară a culturii Noua, plasată în a doua jumătate a sec. XII a.Chr. [Florescu 1964, 185, 189; Petrescu-Dîmbovița 1964, 264-267; Smirnova 1978, 70; Morintz 1978, 155; etc.] și de seria de obiecte sigur databile, provenite din siturile hallstattiene timpurii, cercetătorii atribuie apariția în spațiul est-carpatic a culturii hallstattiene timpurii cu ceramică canelată în sec. XII a.Chr. (Hänsel 1976, 111-113), către hotarul sec. XII-XI/nu mai târziu de sfârșitul sec. XII a.Chr. [Smirnova 1985, 47] sau către mijlocul sec. XII a.Chr. [László 1976, 98; 1989, 121-122; 1994, 129; 2001, 320; Levițki 1994, 146-147; 2010, 337, etc.; Levitskii, Kashuba 2014; Levițki, Kașuba 2015].

La nivelul actual al cercetărilor, cunoștințele despre limitele cronologice ale blocului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni în multe privințe s-au schimbat. Datele radiocarbon calibrate și noile analogii egeene ale bronzurilor carpato-balcanice demonstrează o tendință clară spre datări mai timpurii, îndeosebi a începutului evoluției acestor culturi [vezi: Sava 2002, 213-220; Dergachev 2011, 241-246; Bochkarev 2012, 194 ș.u.; etc.]. E. Sava aduce argumente în favoarea trecerii de la perioada mijlocie a epocii bronzului la blocul cultural Noua-Sabatinovka încă în sec. XVI a.Chr., limita cronologică de existență a căruia este plasată în sec. XIII a. Chr. [Sava 2002, 219-220; Sava, Kaizer 2011, 378 ș.u.]. Bazându-se pe datele radiocarbon din siturile complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni și hallstattiene timpurii, V. Dergachev stabilește perioada de existență a primelor în perioada 1600/1500-1250/1150 BC (BrB1/BrB2-BrD/HaA1), iar a celor hallstattiene – în diapazonul sec. XII-X a.Chr. [vezi Dergachev 2011, 241-246, fig. 154]. La rândul său, V. Bochkarev examinează această coborâre a limitei superioare a blocului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni în baza cronologiei est-europene, utilizând în calitate de artefacte de bază piesele din metal de tip estic, descoperite la Dunărea de Jos, Carpații de Est și regiunea nord-vest pontică. După părerea lui, datele aduse permit atribuirea începutului culturilor

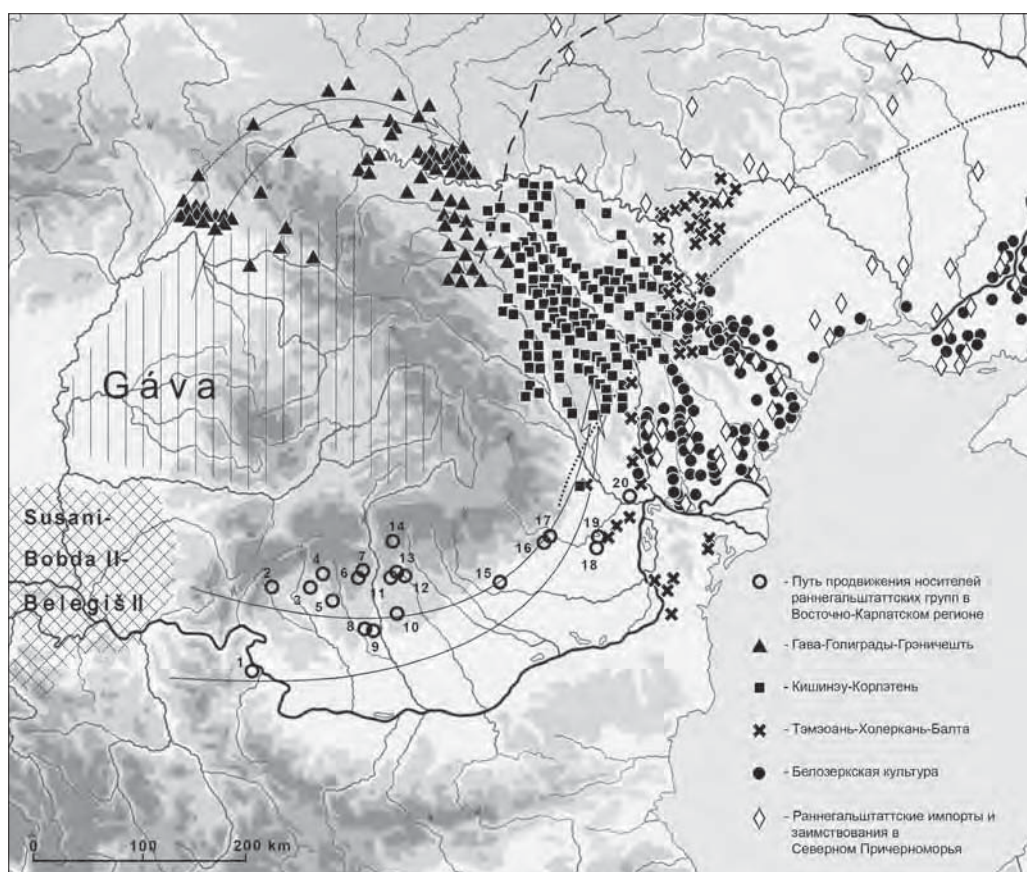

Fig. 1. Traseul probabil al deplasării purtătorilor complexului hallstattian timpuriu cu ceramica canelată spre est. Descoperiri halstattiene timpurii din părțile de nord ale Olteniei și Munteniei care marchează extinderea spre est.

1- Ostrovu Mare; 2- Călugăreni; 3- Gorj; 4- Gruji; 5- Socu; 6- Mateești; 7- Sacoți/Slătioara; 8- Căzănești; 9- Bălcești; 10- Prundeni; 11- Bârsești; 12- Răureni; 13- Ocele Mari; 14- Berzoi; 15- Valea Voievozilor; 16- Drajna de Jos; 17- Cătunu; 18- Sărata-Monteoru; 19- Cărlomănești; 20- Căndești.

Fig. 1. A probable route of eastward movement of the carriers of the early Hallstatt culture of grooved ceramics and discoveries from Northern Oltenia and Muntenia that mark this expansion.

1- Ostrovu Mare; 2- Călugăreni; 3- Gorj; 4- Gruji; 5- Socu; 6- Mateești; 7- Sacoți/Slătioara; 8- Căzănești; 9- Bălcești; 10- Prundeni; 11- Bârsești; 12- Răureni; 13- Ocele Mari; 14- Berzoi; 15- Valea Voievozilor; 16- Drajna de Jos; 17- Cătunu; 18- Sărata-Monteoru; 19- Cărlomănești; 20- Căndești.

Noua și Sabatinovka nu mai târziu de perioada sec. XV a.Chr., iar fazele lor finale să fie încadrate în limitele sec. XIII a.Chr. [Bochkarev 2012, 206].

În această situație se impune o nouă examinare a vestigiilor-marcheri cronologici ai culturii Chișinău-Corlăteni, acumulate până în prezent, din punctul de vedere al identificării zonei de proveniență, apartenenței culturale, limitelor cronologice de circulație și perioadei când acestea au apărut în regiunea est-carpatică.

Pentru aceasta vom apela la anumite categorii de piese de bronz care reprezintă cele mai timpurii „infiltrări hallstattiene”, de tradiție central-europeană, de la Dunărea de Mijloc, transilvăneană și/sau ungurească atestate în spațiul est-carpatic în

depozite, așezări, necropole ori descoperite fortuit (Fig. 2), precum și la unele elemente și compoziții ornamentale utilizate în decorul părții superioare a vaselor bitronconice (amfore/urne) – tip de recipient definitiv pentru cultura Belegiš II – Chișinău-Corlăteni, care are și valență cultural-genetică [vezi Levițki, Kașuba 2015], datorată unor grupuri de păstori și agricultori războinici din marginea vestică a blocului carpato-balcanic, ce pun în mișcare o puternică expansiune spre răsărit, asimilând cultural în calea lor toate grupele ce se formaseră în perioada „bronzului final” (grupul Noua-Sabatinovka și cel sudic de la Dunărea de Jos) și realizează o nouă mare unitate mobilă carpato-balcanică, cea a *hallstattului timpuriu*

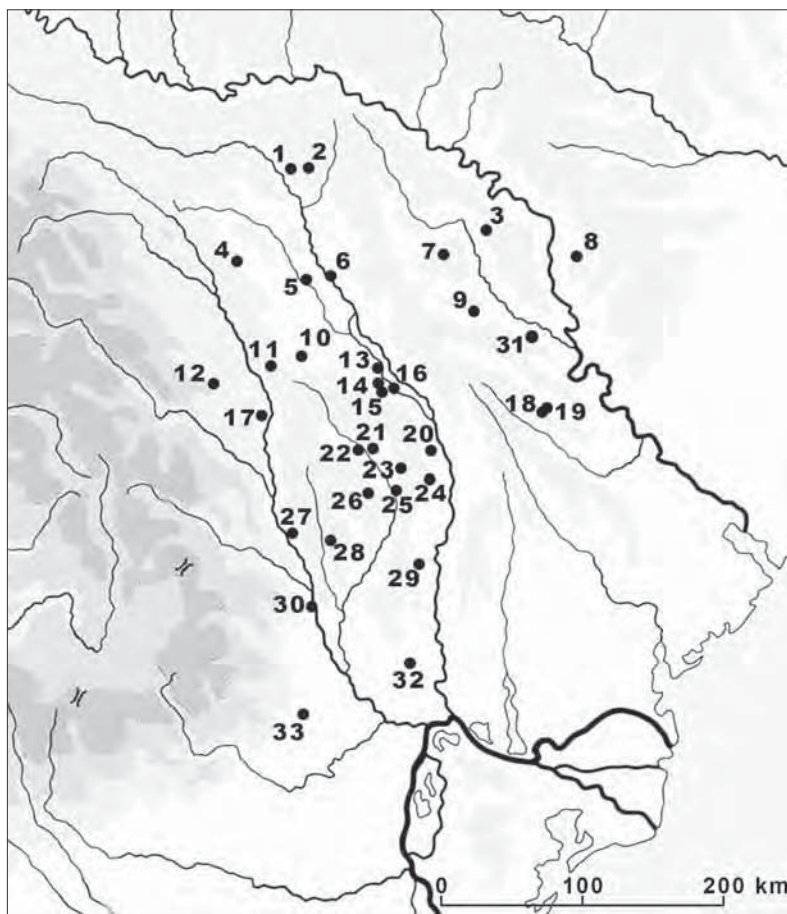

Fig. 2. Bronzuri de tradiție central-europeană, specifice perioadei BrD–HaA1 (sec. XIII–XII a.Chr.) atestate în spațiul est-carpatic.

1- Tețcani; 2- Trinca-Izvorul lui Luca; 3- Gura Camencii; 4- Stâncești-Bobeuca; 5- Jijia; 6- Ilișeni; 7- Heciul Nou; 8- Rîbnița; 9- Mîndrești; 10- Ulmi Liteni; 11- Ruginoasa; 12- Târpești-Rîpa lui Bodai; 13- Dorobanț-La lutărie; 14- Iași-În lungul vântului; 15- Bucium; 16- Tomești; 17- Poiana Dulcești-Si-liște; 18- Durllești; 19- Buiucanii Vechi; 20- Bunești; 21- Răteșu Cuzei-La Chiuă; 22- Negrești; 23- Văleni; 24- Tătărăni; 25- Vaslui-Curțile Domnești; 26- Poienești; 27- Gioșeni; 28- Țigănești; 29- Horga; 30- Ruginești-Gorgana; 31- Pădurea Furceni; 32- Băleni; 33- Căndești-Coasta Banului.

Fig. 2. Bronzes of Central European tradition specific to the period of BrD-HaA1 (13th-12th centuries BC) from the East Carpathian region.

1- Tețcani; 2- Trinca-Izvorul lui Luca; 3- Gura Camencii; 4- Stâncești-Bobeuca; 5- Jijia; 6- Ilișeni; 7- Heciul Nou; 8- Rîbnița; 9- Mîndrești; 10- Ulmi Liteni; 11- Ruginoasa; 12- Târpești-Rîpa lui Bodai; 13- Dorobanț-La lutărie; 14- Iași-În lungul vântului; 15- Bucium; 16- Tomești; 17- Poiana Dulcești-Si-liște; 18- Durllești; 19- Buiucanii Vechi; 20- Bunești; 21- Răteșu Cuzei-La Chiuă; 22- Negrești; 23- Văleni; 24- Tătărăni; 25- Vaslui-Curțile Domnești; 26- Poienești; 27- Gioșeni; 28- Țigănești; 29- Horga; 30- Ruginești-Gorgana; 31- Pădurea Furceni; 32- Băleni; 33- Căndești-Coasta Banului.

carpato-balcanic [Nestor 1970, 27-28]. Să analizăm situația.

În literatura de specialitate este unanim acceptată opinia, conform căreia prezența în spațiul carpato-nistean a pieselor de bronz de tradiție central-europeană, specifice pentru perioadele mijlocie-târzie a epocii bronzului (*Hügelgräberkultur* și respectiv, *Urnenfelderkultur*), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și în bazinul carpatic, cu precădere în perioadele BrD–HaA1 (sec. XIII–XII a.Chr.), mărturisesc despre faza inițială a „contraatacului blocului carpatic” și a „hallstattizării” acestei regiuni, precum și a datării timpurii a începutului culturii hallstattului canelat C-C [Petrescu-Dîmbovița 1971, 180; 1984, 191-192; Iconomu 1977, 213-229; Vulpe, Căpitănu 1989, 69-81; 1995, 237-244; László 1994, 139, nota 361; etc.].

Dupa cum credem, diagnostice din punctul de vedere al

stabilirii secvenței cronologice când în regiunea est-carpatică încep să apară bronzurile de origine apuseană (în cazul unor deplasări efective de populație), ar fi piesele de podoabă și vestimentare, armele, dar și unele categorii de unelte.

În acest context, trebuie să fie invocate, în primul rând, depozitele de bronzuri care conțin primele „infiltrări hallstattiene” cunoscute în arealul culturii Noua – de exemplu, piesele de tradiție de la Dunărea de Mijloc, transilvănene și/sau ungurești: Căndești, Băleni, Gioșeni, Țigănești, Tătărăni, Negrești, Tomești, Mândrești, Tețcani etc., tradițional atribuite ori sfârșitului perioadei BrD, ori perioadei HaA1 [Dergachev 2011, 259–260], precum și „depozitul” de la Kamennyi Rot (Gura Camencii) [Klochko, Kozymenko 2011, 65-66, 164] și cel de la Jijia/Botoșani [Păunescu, Șadurschi 1983, 231, fig. 19,1]. În al doilea rând, sunt sugestive depozitele de bronzuri descoperite în așezările culturii C-C, care nu au în componența lor piese de tip estic, specifice pentru cultura Noua – Ilișeni [Foit 1964, 461–469], Ruginoasa [Ursachi 1968, 27 ș.u.] etc.

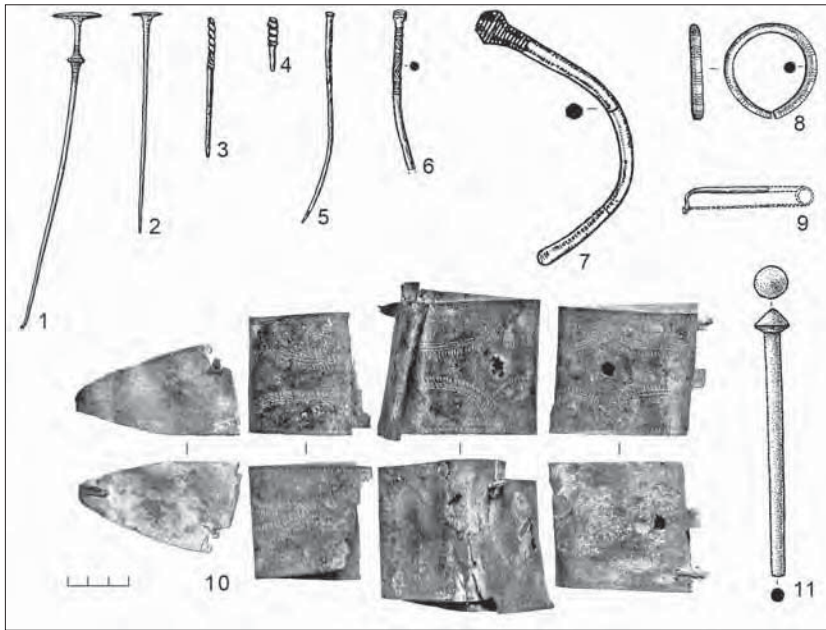

Fig. 3. Piese de bronz de podoabă și de port de tradiții vestice (central-europeană, inclusiv dunăreană și carpatică) în aria culturii Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic. 1,2- Poiana Dulcești-Siliște; 3-5- Târpești-Rîpa lui Bodai; 6,8,11- Trinca-Izvorul lui Luca; 7- Vaslui-Curțile Domnești; 9- Rateșu Cuzei; 10- depozitul Gura Camencii; (1,2- după Ursachi 1968; Bichir 1973; Hänsel 1976; 3-5- după Marinescu-Bălcu 1981; 6,8,11- după Levițki et al. 2003; 7- după Andronic 1981-1982; 9- după Buzdugan 1979; 10- după Klochko, Kozymentko 2011).

Fig. 3. Bronze adornment and clothing pieces of a Western tradition (the Central European, including the Danubian and Carpathian) discovered in the area of the Chișinău-Corlăteni culture in the East Carpathian region. 1,2- Poiana Dulcești-Siliște; 3-5- Târpești-Rîpa lui Bodai; 6,8,11- Trinca-Izvorul lui Luca; 7- Vaslui-Curțile Domnești; 9- Rateșu Cuzei; 10- deposit from Gura Camencii; (1-2- after Ursachi 1968; Bichir 1973; Hänsel 1976; 3-5- after Marinescu-Bălcu 1981; 6,8,11- after Levițki et al. 2003; 7- after Andronic 1981-1982; 9- after Buzdugan 1979; 10- after Klochko, Kozymentko 2011).

În rândul al treilea, menționăm bronzurile de tradiție central-europeană specifice pentru perioadele mijlocie-târzie ale epocii bronzului (*Hügelgräberkultur* și, respectiv, *Urnenfelderkultur*), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și în bazinul carpatic cu precădere în perioadele BrD-HaA1 (sec. XIII-XII a.Chr.), încadrate în seriile *Uriu-Domănești* (BrD) – Cincu-Suseni (HaA1), depistate în așezările cu mai multe niveluri de locuire (inclusiv Noua – hallstatt canelat), materialele cărora nu au putut fi separate stratigrafic: Cândești „Coasta Banului”/Vrancea [Florescu, Florescu 1990, 49-102], Poiana Dulcești

„Siliște”/Neamț [Ursachi 1968, 147-152; Bichir 1973, 97-105 (98-102); Târpești „Rîpa lui Bodai”/Neamț [Marinescu-Bălcu 1981, 147-159], Rateșu Cuzei „La Chiuă”/Vaslui [Buzdugan 1979, 60-61, fig. 7,3], Horga, com. Epureni/Vaslui [Udrescu 1973-1974, 24, nr. 113b, fig. 8,5; Coman 1980, 131, nr. XXVIII.24, fig. 123,9], eventual, Văleni „La Moară”/Bacău [Ursachi 1968, 117-119; 1970, 265; Florescu 1991, 140, Fig. 102A, 9]¹, precum și în siturile hallstattiene timpurii cu ceramica canelată: Buiucanii Vechi/ mun. Chișinău [Agul’nikov, Tkachuk 1990, 105-107), Trinca „Izvorul lui Luca”/ r-nul Edineț [Levițki et al. 2003, 171-182], necropola Vaslui „Curțile Domnești” [Andronic 1981-1982, 117-126] etc.

În cel de-al patrulea rând, sunt concludente piesele de bronz descoperite izolat la Bucium/Iași [Petrescu-Dîmbovița 1953, 463], Poienești/Vaslui [Petrescu-Dîmbovița 1953, 465], Bunești/Iași [Petrescu-Dîmbovița 1953, 465; 1964, 260], Dorobanțu „La Lutărie”/„La izeătură lângă sat”/Iași [Florescu 1991, 61], Iași „În Lungul Vântului”/„Ceairul lui Peretz” [Petrescu-Dîmbovița 1953, 14], Stâncești „Bobeuca”/Botoșani [Șadurschi 1989, 171], Ruginești „Gorgana”/Vrancea [Petrescu-Dîmbovița 1978, 15] etc. În sfârșit, anumite elemente și compoziții ornamentale utilizate în decorul părții superioare a vaselor bitronconice (amfore/urne) – tip definitoriu pentru cultura Belegiș II-Chișinău-Corlăteni [Forenbaher, 1994, 49-50, fig. 1,2; Levitskii, Kashuba 2014, 256 ș.u.], lucrate conform tehnologiei apărute în zona Dunării de Mijloc în procesul transformărilor culturale de la sfârșitul epocii bronzului, în faza târzie a culturii Belegiș (Belegiș II) și în grupul Igrîța sub influențe din partea culturii mormintelor tumulare *Hügelgräberkultur* și preluată de ceramiștii din perioada

1. Acest punct este discutabil, deoarece autorul săpăturilor V. Ursachi indică prezența, de rând cu vestigiile Noua, și a unor resturi sporadice din prima epocă a fierului, dar nu menționează acul de bronz cu capul discoidal. La rândul său, A. Florescu nu menționează existența nivelului din prima epocă a fierului, dar prezintă acul.

de tranziție de la epoca bronzului la prima epocă a fierului [vezi: László 1973, 598-599, nota 168; Gumă 1993, 168 ș.u.].

Bronzurile de tradiție central-europeană, specifice pentru perioadele mijlocie-târzie ale epocii bronzului (*Hügelgräberkultur* și, respectiv, *Urnenfelderkultur*), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și bazinul carpatic cu precădere în perioadele BrD-HaA1 (sec. XIII-XII a.Chr.), încadrate în seriile Uriu-Domănești (BrD) – Cincu-Suseni (HaA1) în spațiul est-carpatic sunt cunoscute prin *piese de podoabă și de port, arme și unelte*.

Categoria pieselor de podoabă și de port este reprezentată prin ace de diverse tipuri, brățări, fibule și fragmente de brăie/centuri (fig. 3).

Acele predomină cantitativ. Sunt cunoscute ace cu capul în formă de disc-pecete, unul prevăzut cu o nodozitate bitronconică în partea de sus a tijeii, ornamentat cu incizii paralele orizontale pe tijă și verticale pe partea proeminentă a nodozității (tip *Scheibenkopf-Petschaftskopfnadel*) – Poiana Dulcești „Siliște” [Ursachi 1968, fig. 29,1,6; Bichir 1973, fig. 2,1,2 [vezi desenul, Hansel 1976, 2, Taf. 42,9], Văleni „La Moară” [Florescu 1991, fig. 102A,9]; ace în formă de cui, cu capul simplu, aplatizat sau ușor plan-convex; ace cu tija torsionată în partea superioară; ace ușor îngroșate în partea superioară, cu capul plat/lățit, ornamentat prin incizii oblice încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele, sub care se află două mici nodozități neornamentate – Târpești „Rîpa lui Bodai” [Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 4,1-3]; ace cu capul bitronconic, ornamentate prin linii incizate orizontal pe gămălie și partea superioară a tijeii – M.9, necropola Vaslui „Curțile Domnești” [Andronic 1981-1982, fig. 5,6], Horga, com. Epureni/ Vaslui [Udrescu 1973-1974, 24, nr. 113b, fig. 8,5; Coman 1980, 131, nr. XXVIII.24, fig. 123,9]², sau, linii incizate orizontal pe gămălie și partea superioară a tijeii în asociere cu incizii în zigzag încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele – Trinca „Izvorul lui Luca” [Levițki et al. 2003, fig. 4,2]; ace cu capul conic – Trinca „Izvorul

lui Luca” [Levițki et al. 2003, fig. 4,6].

Brățările de formă circulară cu secțiunea ușor ovală, cu capetele subțiate apropiate, ornamentate cu grupuri a câte cinci linii incizate perpendicula pe corp și separate de mici intervale – Trinca „Izvorul lui Luca” [Levițki et al. 2003, fig. 3,7].

Fibulele sunt cunoscute printr-un exemplar în stare fragmentară care se atribuie tipului *Peschiera*, descoperit în așezarea cu mai multe niveluri de locuire (așezare din bronzul târziu – cultura Noua, suprapusă de vestigii ceramice din prima și cea de-a doua vârstă a fierului) de la Rateșu Cuzei [Buzdugan 1979, fig. 7,3] sau tipul VBF I.1.A [vezi Kašuba 2008, 205, 224, Abb. 12]³.

Brăiele/centurile reprezintă o categorie de vestigii extrem de rar întâlnită la est de Carpați. În aria C-C este cunoscută o placă de centură cu cârlig în componența depozitului Tomești/Vaslui [Palade 1976, 233, 238, 243-244, fig. 2,2; 3a,4]⁴ și mai multe fragmente de la un brâu/centură de bronz ornamentat în depozitul Kamennyi Rot (Gura Camencii) [Klochko, Kozymenko 2011, 65-66, 164, ill. 99-100]⁵.

3. Această piesă reconstituie una din variantele timpurii ale fibulei în formă de arcuș de vioară – tip *Peschiera*, datat de autorul săpăturilor în intervalul de timp cuprins între sec. XIV-XII a.Chr. și atribuit comunității Noua [Buzdugan 1979, 59-75].

4. Piesa din depozitul de la Tomești, la care ne referim, este considerată de M. Petrescu-Dîmbovița drept piesă de harnament [Petrescu-Dîmbovița 1977, 77].

5. Depozitul constă din fragmente de brâu de bronz și de seceri cu cârlig, desemnate de autorii publicației de tip Ghermănești, iar depozitul în întregime este considerat tipic pentru cultura Noua. Cu privire la secerile cu cârlig de tip Ghermănești, categorie de vestigii/bronzuri caracteristice pentru epoca bronzului târziu din Europa de Est (grupa est-carpatică), menționăm, că recent acestea au fost examinate într-un studiu fundamental [Dergachev, Bochkarev 2002, 188-239; Dergachev, Bochkarev 2006, 229-286]. În cadrul acestui tip de seceri, se identifică trei grupe mari, diferite după proporții – înalte, medii și joase, desemnate respectiv varianta Ghermănești, varianta Ruginoasa și varianta Ilișeni [Dergachev, Bochkarev 2006, 229-240, Harta 25, 26], care ilustrează succesiunea cronologică a evoluției secerilor cu cârlig. Astfel, cele mai timpurii sunt secerile de dimensiuni mari, varianta Ghermănești (prima jumătate a perioadei BrD), relativ mai târzii – secerile medii, varianta Ruginoasa (a doua jumătate a perioadei BrD) și cele mai târzii sunt secerile mici, varianta Ilișeni (prima jumătate a perioadei HaA1). Astfel, din punct de vedere cronologic, secerile cu cârlig sunt caracteristice pentru complexe perioadelor BrD-HaA1 [Dergachev, Bochkarev 2006, 278]. În contextul studiului de față mai menționăm și faptul că două depozite, în componența cărora predomină secerile cu cârlig, și care desemnează variantele succesive de evoluție a acestora – Ruginoasa și Ilișeni, sunt descoperite în așezări hallstattiene timpurii (vezi mai sus), fapt ce pune sub

2. T. Udrescu (p. 24) și Gh. Coman (p. 131) atribuie această piesă orizontului culturii Noua, iar A. Laszlo – începutului hallstattului (grupului Corlăteni) [Laszlo 1994, 150, nota 100]. Similitudinea morfologică și a ornamentației acelor de la Vaslui și Horga, precum și aflarea primului într-un mormânt de incinerare depus într-o urnă care reprezintă unul dintre cele mai timpurii tipuri ale ceramicii canelate a culturii Chișinău-Corlăteni confirmă opinia exprimată de A. Laszlo.

Armele (fig. 4; 5,4,12) sunt reprezentate prin *spade cu limbă la mâner*, atribuite la mai multe variante ale tipului *Nenzingen/Reutlingen* [Alexandrescu 1966; Bader 1991] – depozitele de la Ilișeni/Botoșani [Foit 1964, 461-469, fig. 3,7,8; Petrescu-Dîmbovița 1964, 255-256] și Jijia/ Botoșani [Păunescu, Șadurschi 1983, 231, fig. 19,1]⁶, eventual, Mîndrești/r-nul Telenești [Dergachev 1975, 13, ris. 3,21; Dergachev 2002, Taf. 37,9] și Gioseni/ Bacău [Vulpe, Căpitanu 1989, 71, 74, fig. 5,1,6; 1995, 239, Abb. 3,2,4], precum și descoperirile izolate de la Bucium/Iași [Petrescu-Dîmbovița 1953, 463, fig. 12] și Poienești/Vaslui [Petrescu-Dîmbovița 1953, 465, 472-473, fig. 13]; un *pumnal* de bronz cu limbă la mâner (mânerul având marginile laterale îngroșate), prevăzut cu trei orificii, iar la bază – cu trei nervuri orizontale; garda este în formă de potcoavă, fără nituri, iar lama triunghiulară (vârful a fost rupt în vechime), cu secțiunea romboidală, ce are nervură mediană reliefată – Trinca „Izvorul lui Luca”/Edineț [Levițki et al. 2003, 177, fig. 2] și *vârfuri de săgeată* plate cu două aripioare și peduncul, prevăzute cu bară perpendiculară – Cîndești/Vrancea [Florescu, Florescu 1990, 61, fig. 16,6], calificat drept vârf de lance (Florescu, Florescu 1990, 70); Buiucanii Vechi/mun. Chișinău [Agul'nikov, Tkachuk 1990, 105-107, fig. 1,2] și trei descoperiri fortuite: două piese finite provenind din r-nul Rîbnița (stânga Nistrului) [<https://reibert.info/threads/pomogite-opredelit-nakonechnik.657662/>], respectiv, „Pădurea Furceni”/r-nul Orhei și o forma de turnat, găsită în preajma cetății getice de la Durlești/mun. Chișinău, situată la cca 4-4,5 km nord-vest de așezarea hallstattiană timpurie de la Buiucanii Vechi⁷.

Categoria *uneltelor* include (fig. 5,1-3; 5-11) seceri cu buton de *tip Koszider* [după Dergachev

semnul întrebării atribuirea acestei categorii de bronzuri și a depozitului în întregime în exclusivitate comunităților Noua.

6. Piesa la care ne referim a fost desemnată de autorii primei publicații drept pumnal sau spadă(?), probabil cu limbă la mâner, depozitul în întregime fiind atribuit sec. XIII-X a. Chr. – îngroparea lui a avut loc în Hallstattul timpuriu. A. Laszlo consideră că fragmentul în discuție ar proveni de la un pumnal care ar putea aparține hallstattului timpuriu [1994, 148]. L. Dascălu, de asemenea, numește această piesă pumnal, complexul fiind examinat în cadrul vestigiilor culturii Noua, atribuindu-l sec. XIII-X a. Chr. [2007]. V. Dergaciov atribuie depozitul de la Jijia culturii Chișinău-Corlăteni, datându-l în sec. XI-IX a. Chr. Piesa în discuție este identificată de T. Bader ca fragment de spadă de tip Šprockoff Ib [Bader 1991, 85].

7. Informații, desene și foto – S. Agulnicov.

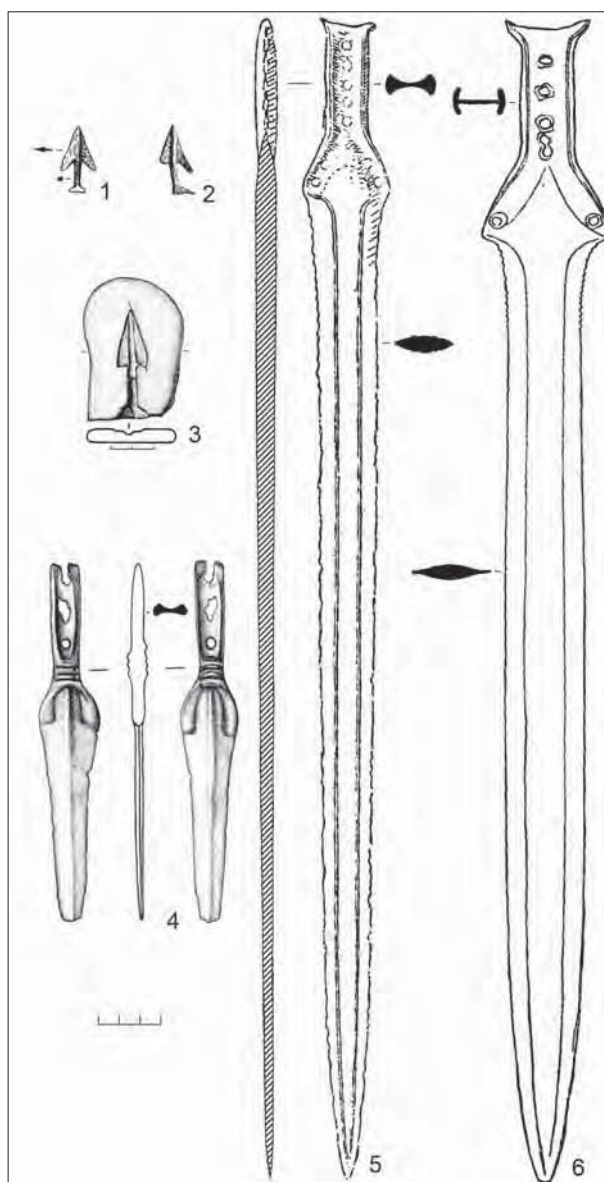

Fig. 4. Arme de bronz de tradiții vestice (central-europeană, inclusiv dunăreană și carpatică) în aria culturii Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic. 1- Buiucanii Vechi; 2- Rîbnița; 3- Durlești; 4- Trinca-Izvorul lui Luca; 5- Bucium; 6- Poienești (1- după Agul'nikov, Tkachuk 1990; 2- după <https://reibert.info/threads/pomogite-opredelit-nakonechnik.657662/>, vizualizare 07.04.2016; 3- după Levițki 2010; 4- după Levițki et al. 2003; 5,6- după Petrescu-Dîmbovița 1953).

Fig. 4. Bronze weapons of a Western tradition (the Central European, including the Danubian and Carpathian) discovered in the area of the Chișinău-Corlăteni culture in the East Carpathian region: 1- Buiucanii Vechi; 2- Rîbnița; 3- Durlești; 4- Trinca-Izvorul lui Luca; 5- Bucium; 6- Poienești (1- after Agul'nikov, Tkachuk 1990; 2- after <https://reibert.info/threads/pomogite-opredelit-nakonechnik.657662/>, visualization 07.04.2016; 3- after Levițki 2010; 4- after Levițki et al. 2003; 5,6- after Petrescu-Dîmbovița 1953).

1997] – depozitele Tomești/Vaslui [Palade 1976, 235-245; Petrescu-Dîmbovița 1977, 77, pl. 86,6], Ilișeni/Botoșani [Foit 1964, 462, fig. 1,1-3] și descoperirile izolate de la Dorobanțu „La Lutărie”/„La iezătură lângă sat”/Iași [Florescu 1991, 61, fig. 99,3]⁸, Iași „În Lungul Vântului”/„Ceairul lui Peretz” [Petrescu-Dîmbovița 1953, 14, fig. 6]⁹, Stâncești, punctul „Bobeuca”/Botoșani [Șadurschi 1989, 171, fig. 6,3]¹⁰, Ruginești, punctul „Gorgana”/Vrancea [Petrescu-Dîmbovița 1978, 15, Taf. 278, 73-74]¹¹; seceri cu limba la mâner de *tip Pecș* [după Dergachev 1997] – cunoscute după exemplele din depozitele Gioseni/Bacău [Vulpe, Căpitanu 1989, 71, fig. 4,1], Tătărăni/Vaslui [Iconomu 1977, 215, fig. 15.16], Mândrești/Telenești [Dergachev 1975, 13, ris. 3,20], Ilișeni/Botoșani [Foit 1964, 463, fig. 1,8] și descoperirea izolată din cenușarul nr. V al așezării culturii Noua de la Gârbovăț punctul „Zahareasca”/Galați [Petrescu-

8. Seceră de bronz, fragmentară, cu buton, semnalată la suprafața unui sit arheologic cu mai multe niveluri de locuire, inclusiv resturi de locuire Noua, cu elemente ceramice de tradiție Belopotok-Costișa și Monteoru, Hallstatt timpuriu etc. [Zaharia et al. 1970, 188-189; Chirica, Tănăsachi 1984, 42; Florescu 1991, 61; Laszlo 1994, 172, nr. 80a], inclusă în repertoriul vestigiilor de tip Noua [Florescu 1991, 61, vezi și Dascălu 2007, 124].

9. Seceră de bronz de tipul cu buton găsită pe suprafața unui cenușar de la marginea nordică a sitului cu mai multe niveluri de locuire, (inclusiv așezare din bronzul târziu cu cenușare – cultura Noua I, suprapusă de vestigii ceramice din Hallstatt etc. [Zaharia et al. 1970, 203; Chirica, Tănăsachi 1984, 186; Laszlo 1994, 174, nr. 118b]. M. Petrescu-Dîmbovița [1978, 15] și L. Dascălu [2007, 124] atribuie această piesă nivelului de locuire Noua, A. Laszlo – o califică ca descoperire izolată din perioada Hallstattului timpuriu [1994, 147]. Remarcăm de asemenea și faptul, că în repertoriul culturii Noua, cu privire la descoperirile din situl dat, nu este menționată piesa examinată aici [Florescu 1991, 79-80].

10. Seceră cu buton (fragment), prevăzută cu trei nervuri suplimentare, slab evidențiate pe suprafața lamei [Șadurschi 1989, 171, fig. 6,3]. A. Laszlo atribuie această piesă obiectelor de metal caracteristice Hallstattului timpuriu [1994, 147], iar L. Dascălu – culturii Noua [2007, 124]. Secera cu buton de la Stâncești, în studiul despre secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de Est, este examinată împreună cu cele din depozitele de bronzuri din arealul culturii C-C de la Ilișeni și Tomești datate în faza HaA1, caracteristice comunităților hallstattiene timpurii [Dergachev, Bočkarov 2006, 344, 345-346].

11. Două exemplare de seceri cu buton [Petrescu-Dîmbovița 1978, 15, Taf. 278,73-74]. Piese de la Ruginești, similar celorlalte seceri de acest tip, în arealul culturii C-C apar odată cu începutul procesului de hallstattizare a spațiului carpatodunărean și constituirea formațiunilor hallstattiene timpurii Gava-Holihragy și Chișinău-Corlăteni [Dergachev 1997, 150].

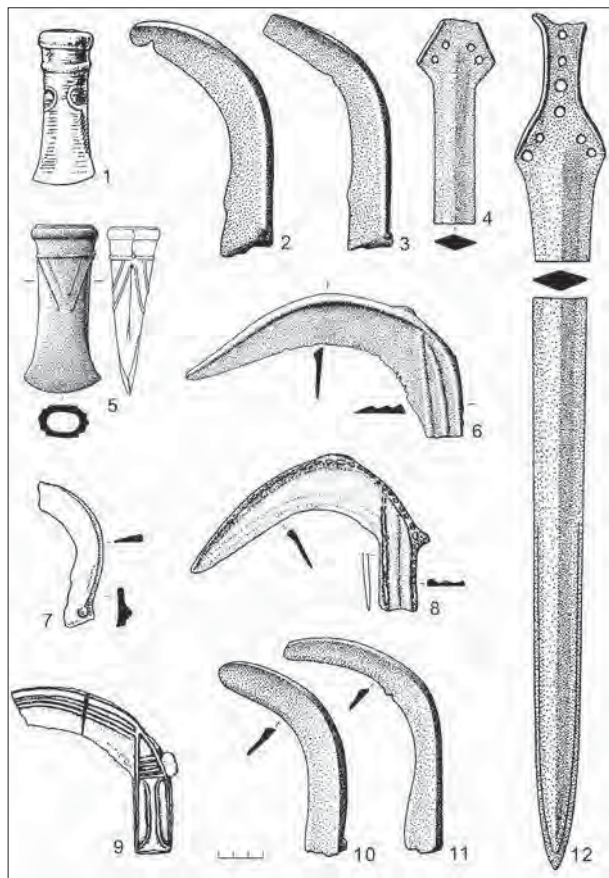

Fig. 5. Arme și unelte de bronz de tradiții vestice (central-europeană, inclusiv dunăreană și carpatică) în aria culturii Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic. 1- Bunești-Dealul lui Bob; 2-4,12- depozitul Ilișeni; 5-6- depozitul Mândrești; 7- Gârbovăț-Zahareasca; 8- depozitul Gioseni; 9- depozitul Tătărăni; 10-11- Ruginești-Gorgana (1- după Petrescu-Dîmbovița 1953; 1964; Coman 1980; 2-4,12- după Foit 1964; Petrescu-Dîmbovița 1964; 5-6- după Dergachev 1975; 7- după Petrescu-Dîmbovița 1953; 8- după Vulpe, Căpitanu 1989; 9- după Iconomu 1977; 10-11- după Petrescu-Dîmbovița 1978).

Fig. 5. Bronze weapons and tools of a Western tradition (the Central European, including the Danubian and Carpathian) found in the area of Chișinău-Corlăteni culture in the East Carpathian region: 1- Bunești-Dealul lui Bob; 2-4,12- deposit from Ilișeni; 5-6- deposit from Mândrești; 7- Gârbovăț-Zahareasca; 8- deposit from Gioseni; 9- deposit from Tătărăni; 10-11- Ruginești-Gorgana; (1- after Petrescu-Dîmbovița 1953; 1964; Coman 1980; 2-4,12- after Foit 1964; Petrescu-Dîmbovița 1964; 5-6- after Держачев 1975; 7- after Petrescu-Dîmbovița 1953; 8- after Vulpe, Căpitanu 1989; 9- after Iconomu 1977; 10-11- after Petrescu-Dîmbovița 1978).

Dîmbovița 1978, 43, Taf. 282,1109]¹²; celturi de *tip*

12. Exemplarul dat, din care s-a păstrat doar partea mediană arcuită, cu nervură longitudinală paralelă cu baza lamei, chiotul de turnare amplasat pe curbura spatelui lamei, spre mâner, deși este considerat „fragment indeterminabil”, conținutul de descoperire fiind „necunoscut”, este examinat de

Peterd [după Dergachev 1997] – depozitul Mîndrești/Telenești [Dergachev 1975, 11-13, ris. 3,17] și descoperirea izolată din punctul „Dealul Bob”, de la Bunești/Iași [Petrescu-Dîmbovița 1953, 465; 1964, 260, fig. 6,4; Coman 1980, 89].

Categoriile, respectiv, tipurile/varianțele pieselor de bronz invocate au fost examinate în cadrul unor studii de sinteză, realizate de specialiști notorii în domeniul metalurgiei bronzului din Europa Centrală și de Sud-Est pentru perioadele mijlocie-târzie ale epocii bronzului – hallstattului timpuriu [Junghans et al. 1968; Patek 1968; Vinski-Gasparini 1973; Bona 1975; Rihovsky 1979, 1983; Novotna 1980; Gedl 1983; Furmanek 1973; Kemenczei 1984; Moszolics 1985; Essen 1985; Blajer 1999, 2001; Kytlicova 2007; Pančiková 2008; Tasič 1992, Kobal 2000; Alexandrescu 1966; Bader 1983, 1991; Petrescu-Dîmbovița 1977, 1978; Dergachev 1975, 1997; Dergačev 2002; Dergačev, Bočkarev 2006 etc.], astfel că aspectele ce țin de încadrarea cronologică (inclusiv în perioadele BrD-HaA1); mediile culturale de proveniență cu ariile lor; răspândirea ulterioară a acestora în spațiu, la stadiul actual al cercetărilor, în linii mari, sunt definite destul de argumentat.

Categoria pieselor de podoabă și de port este reprezentată prin ace de diverse tipuri, brățări, fibule și fragmente de brăie/centuri.

Acele cu capul în formă de disc-pecete sunt cunoscute în așezările cu mai multe niveluri de locuire de la Poiana Dulcești (două exemplare) și de la Văleni „La Moară” (o piesă). Unul dintre acele de la Poiana Dulcești este prevăzut cu o nodozitate bitronconică în partea de sus a tije și ornamentat cu incizii paralele orizontale pe tijă și verticale pe partea predominantă a nodozității.

În Transilvania, ace cu capul în formă de disc-pecete, ornamentate cu incizii paralele orizontale în partea superioară a tije, sunt atestate deja în complexe din perioada mijlocie a epocii bronzului – sec. XVI-XIV a.Chr.: în depozitele Pecica I și Vârșand [Petrescu-Dîmbovița 1977, 42, pl. 6,8; 46, pl. 16,1]. Totodată, acestea lipsesc totalmente în depozitele datate în BrD (sec. XIII a.Chr.), precum și în inventarul complexelor funerare ale comunităților Noua, atât din spațiul est-carpatic, cât și din cel intracarpatic [vezi Sava 2002]. Sporadic, acele

de tipul discutat sunt atestate în unele așezări Noua din sud-estul Transilvaniei – unul, în zona celei de la Rotbav/Brașov, materialul ceramic al căreia indică elemente decorative de tradiție Wietenberg, Monteoru și Belopotok-Costișa, acesta aflându-se în asociere cu o seceră cu buton ușor curbată [Florescu 1991, 113, Fig. 98A,5,9], altul provine din săpăturile unui cenușar din așezarea Noua I, de la Nicoleni/ Harghita, în cadrul ceramicii din așezare identificându-se și elemente decorative de tradiție Wietenberg [Florescu 1991, 97-98, Fig. 98A,3]. În acest context se cere de remarcat, că (doar cu excepția cazului Nicoleni) piese de tipul respectiv nu au fost găsite în așezările monoculturale de tip Noua, cercetate prin săpături. Se demonstrează, astfel, că această categorie de piese de podoabă nu era în uz la comunitățile Noua, lor fiindu-le caracteristice ace de podoabă cu totul de alte tipuri [vezi: Florescu 1991, Fig. 98A-112A; Sava 2002, Taf. 136-139; 157, 159 etc.].

Revenind la acele cu capul în formă de disc-pecete din spațiul est-carpatic examinate în acest studiu, punctăm că ele au analogii directe în depozitele seriei Cincu-Suseni – HaA1 din Transilvania. Un exemplar întreg este în depozitul de la Felnac [Petrescu-Dîmbovița 1977, 93, pl. 142,13] și mai multe exemplare fragmentare – la Uioara de Sus [Petrescu-Dîmbovița 1977, 116, pl. 268,22,50-51; respectiv, pl. 268,49,53-54]¹³.

În general, acele cu cap în formă de disc-pecete (tip *Scheibenkopf-Petschaftskopfnadel*), tija căroră în partea superioară era ornamentată cu incizii paralele orizontale, prevăzută cu o nodozitate/umflătură sau cu tortiță, reprezintă o categorie a pieselor de podoabă de tradiție central-europeană caracteristică purtătorilor complexelor culturale din perioadele mijlocie-târzie ale epocii bronzului *Hügelgräberkultur* și respectiv, *Urnenfelderkultur* [Furmanek 1973, Taf. 1,3; 3,13-14;47, 2,4,5,10,11; Rihovsky 1979, Taf. 30-32; 1983, Taf. 7,98-99; Kytlicova 2007, Taf. 29-31], iar odată cu mișcarea acestora în direcția est-sud-est, se răspândesc și în bazinul Dunării de Mijloc [Patek 1968, Taf. I, 20; II,5; Kemenczei 1984, 87] și a Tisei Superioare [Kobal 2000, 99]. Astfel, piese de tipul examinat, în cadrul culturii mormintelor tumulare din spațiul carpato-

V. Dergaciov și V. Bočkarev [Dergačev, Bočkarev 2006, 353] în cadrul secerilor „de tip Pecs” [tip desemnat anterior de V. Dergaciov – 1997, 152].

13. În opinia lui A. László, piesele de acest tip constituie argumente sigure în favoarea datării timpurii a începutului grupului Corlăteni în Moldova (László 1994, 129, 139-140, nota 361).

dunărean, sunt atestate cu precădere în complexe funerare – Salka I/Cehia [Tocik 1964, Abb. 6,1,2], Keszthely/ Ungaria [Kemenczei 1986, ris. 16,30] și mai rar în depozite – Smolenice/ Slovacia [Furmanek et al. 1999, Abb. 25,11], precum și în depozitul de la Velikie Lučki din regiunea Transcarpatică a Ucrainei [Kobal 2000, 99, Taf. 30,23,29], atribuit seriei Kriva – BrC2-BrD [Kobal 2000, 15, Abb. 12]. Mult mai reprezentative sunt acele cu cap în formă de disc-pecete din perioada târzie a epocii bronzului – în obiectivele culturii câmpurilor de urne funerare din bazinul Dunării de Mijloc: Velatice-Čaka-Hotin în Slovacia [Rihovsky 1961, Obr. 13, 1,6; 15, 1,5; Furmanek, et al. 1999, Abb. 34, 11, 15] și ale culturilor din perioada bronzului târziu/ Hallstattului timpuriu Piliny, Berkesz, Kyjatice, Gava din nord-estul Ungariei [Kemenczei 1984, Taf. XV,9,20,25; XXX,2; XXXVI,3; LI,16; C,29; CXVIIa,30; CLXXXVIII,21; CCXXIV,10], corespunzătoare depozitelor orizonturilor Aranyos, Kurd și Gyermely (B.Va, B.Vb, B.Vc) [Moszolics 1985, 66-67, Taf. 2,9; 35,9,10; 164,11; 260,11], precum și în siturile grupului cultural Igrîța din Crișana [Emodi 1980, 264, fig. 5,10; 11,67; Chidioșan, Emodi 1982, 80-82, fig. 8,1-2,5; 1983, 23, fig. 9,5; Ignat 1985, 10, Pl. XII,4].

Piese de tipul examinat sunt caracteristice, de asemenea, și pentru obiectivele culturii câmpurilor de urne funerare din Croația de Nord – Virovitica, Satnita, Sotin [Vinski-Gasparini 1973, Fig. 10,10; 66,22; 100,10; Sl.1,16-17; Perkic, Loznjak, Dizdar 2005, 68-69, T. 6,107], culturii Belegiš II din Slavonia de Est – Veliko Nabra, Brodski Varoš, Sarvaš-Gradac [Vinski-Gasparini 1973, Fig. 44,16; 52,40; Forenbaher 1994, Tabl. 2,7], Sirmia – Paračin, Jakovo – Ekonomia „Sava”, Surcin [Garashanin 1958, T.IV, gr.4; Тасић 1962, T.II, 13; Vinski-Gasparini 1973, Fig. 4,13-14] și Banat – Idoș-Gradište, Hetina [Bukvici 2000, 85-86, T. 48,5], precum și pentru monumentele de la sfârșitul epocii bronzului din nord-vestul Bulgariei [Chernykh 1978, 243, T. 66,13].

Acele cu cap în formă de disc-pecete, uneori confundate cu acele în formă de cui (*Nagelkopfna-dei*) din obiectivele perioadei târzii a epocii bronzului (orizonturile Aranyos, Kurd, Gyermely) din Ungaria, sunt datate în etapele Reinecke – BrD-HaA [Moszolics 1985, 76-84]; cele din siturile grupului Igrîța fiind atribuite perioadei BrC-D [Chidioșan, Emodi 1982, 82] sau sfârșitului perioadei

BrC-începutul perioadei BrD [Boroffka 1994, 9]; din nordul Croației – fazelor I și II ale culturii câmpurilor de urne funerare atribuite perioadelor Reinecke BrC1 târzie-BrD timpurie (sf. sec. XIV-1230 a.Chr.) și respectiv, BrD târzie-HaA1 (1230-1100 a.Chr.) [Vinski-Gasparini 1973, 22; Perkic, Loznjak, Dizdar 2005, 68]. Actualmente, în intervalul BrD-HaA1 se datează și piesele cunoscute în siturile culturii Belegiš II [Vinski-Gasparini 1973, 68, 72,78; Forenbaher 1994,54].

Ace în formă de cui, cu capul ușor plan-concav sau simplu, aplatizat. Un exemplar întreg, neornamentat, a fost depistat în așezarea de la Târpești, împreună cu cele două prezentate mai sus. În spațiul carpato-dunărean, acele de acest tip, similar acelor cu cap în formă de disc-pecete, se încadrează în categoria pieselor de podoabă de tradiție central-europeană din perioadele mijlocie-târzie a epocii bronzului *Hügelgräberkultur* și respectiv, *Urnenfelderkultur* și sunt atestate în aceleași medii culturale atribuite perioadei târzii a epocii bronzului – hallstattiene timpurii, BrD-HaA1 (vezi mai sus).

Acele cu tija torsionată în partea superioară sunt reprezentate doar prin fragmentul din așezarea de la Târpești, exemplare similare în alte situri hallstattiene timpurii din spațiul est-carpatic nu sunt cunoscute¹⁴.

Piesa respectivă, împreună cu celelalte două ace din această așezare, conform autorului săpăturilor de la Târpești, este încadrată vestigiilor de la începutul grupului Corlăteni în Moldova (László 1994, 149). Pentru încadrarea acului cu tija torsionată în etapa HaA, făcând referire la piesa din depozitul seriei Cincu-Suseni (HaA1) de la Zău de Câmpie din Transilvania [Petrescu-Dîmbovița 1977, 119, Pl. 277,13], a optat, cu altă ocazie și subsemnatul, remarcând totodată, că tija torsionată în partea de sus a piesei reprezintă un parametru propriu mai multor tipuri de ace aflate în uz în bazinul Dunării de Mijloc la sfârșitul epocii bronzului – hallstattul timpuriu [Levițki 1994, 134]. În continuare, vom specifica că acele cu tija torsionată, în Europa Centrală și de Sud-Est, au fost în uz pe parcursul întregii epoci a bronzului, deosebit de frecvent fiind în complexe din perioadele timpurie – mijlocie. Tija torsionată în

14. Tija torsionată este caracteristică acelor cu capul în formă de placă rombică și vârful rulat, atestate în unele obiective ale culturii Noua [Florescu 1991, Fig. 98A,6; 107A,5], fapt ce l-a determinat pe A.C. Florescu să atribuie tipului de ac cu placă și piesa fragmentară de la Târpești [Florescu 1991, 131].

partea superioară este caracteristică acelor cu capul în formă de placă rombică cu părțile laterale rulate spre interior (*Hülsenkopfnadeln*) și de placă rombică și vârful rulat, precum și celor cu capul sferic (*Kugelkopfnadel, verziert*); semisferic (*Pilzkopfnadel*), ac cu capul lățit și rulat – *Rollenadel* și biconic (*Doppelkonischen Kopf*) [Junghans et al. 1968, Teil 2, T. 10/5565; 11/5629, 5723; 24/2047; 30/8745; 30/8745; 31/8935, 8935; 34/10331, 10364; 35/10620, 10705; Novotna 1980, Taf. 1,50-53; 5,170,171,193, 6,238-248, 254-255; 9-13; Rihovsky 1983, Taf. 1; 2, 1-4; Furmanek et al. 1999, Abb. 10,20,22,24,31; 16/9,11; 18/12,18; 25/15; Bona 1975, Abb. 12/4,5; 21/21,22; 22/30; Tasić 1997, Taf. II,2].

Cu privire la bazinul Dunării de Mijloc, menționăm prezența acelor cu partea superioară a tijeii torsionată în obiectivele perioadei târzii a epocii bronzului, acestea fiind atestate în diverse medii culturale: Piliny – ac cu capul lățit și rulat – *Rollenadel* – M.18/68 din necropola Šafarikovo [Furmanek 1977, Taf. III,7]; câmpurilor de urne funerare din Croația de Nord (faza I, BrC1-D) – ac cu capul sferic ornamentat (*Kugelkopfnadel, verziert*) [Vinski-Gasparini 1973, Sl. 1,13] și Cruceni-Beleğiș – ac cu capul bitronconic (*Doppelkonischen Kopf*) în M.220 din necropola Karaburma (faza II, BrC1-D) [Todorović 1977, 62-63, 144-146, T. XXIV,3], ac cu capătul ușor îngroșat și un fragment de tijă torsionată în M.84, respectiv, M.101 din necropola Cruceni (faza II, BrC-D) [Radu 1973, 508, 518, Pl. 3,6; 9,5].

Acul fragmentar ușor îngroșat în partea superioară, cu capul plat/lățit, ornamentat prin incizii oblice încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele, sub care se află două mici umflături/nodozități neornamentate, din punct de vedere tipologic, reprezintă o variantă a acelor cu capul îngroșat (de formă conică), ornamentat prin grupuri de linii incizate în zigzag și dispuse în registre – piese neatestare în alte situri est-carpătice din perioada târzie a epocii bronzului – hallstattiană timpurie.

Acele cu capul îngroșat (*Nadeln mit abschliesser Verdickung*), în Europa Centrală sunt cunoscute deja în perioada mijlocie a epocii bronzului – M.2 din necropola de la Szoreg [Bona 1975, Taf. 128,8], M.105 din necropola culturii Piliny Gelei, Kanalis-dulo [Kemenczei 1984, 100, Taf. XVIII,6] etc. Totodată, răspândirea maximă a acestora are loc în faza timpurie a culturii câmpurilor de urne funerare din bazinul Dunării de Mijloc (*ältere Urnenfelderzeit* – BrD–HaA1)[Fur-

manek et al. 1999, Abb. 34,3; 39,30; 47,12; Patek 1968, T. X,7; XXIX,23-25,30; LIII, 1,4,5; LXXVII.

În spațiul carpato-dunărean, cele mai timpurii apariții ale acestor piese sunt atestate în BrD – așezarea de la Crasna/ Sălaj, mediul cultural Otomani târziu [Lako, 1987, 78, pl. II,5], peștera Izbândiș, grupul cultural Igrîța/ Crișana din perioada târzie a epocii bronzului, datat în limitele BrC-D [Chidioșan, Emodi 1983, 23, fig. 9,7,8], depozitul Doștat/ Alba – seria Uriu-Domănești (BrD) [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 46,26] și în depozitul de la Cornuțel/ Banat [Stratan 1964, fig. 3,4] atribuit seriei Uriu-Domănești (BrD) [Petrescu-Dîmbovița 1977, 55; Boroffka 1994, 9]. Răspândite pe larg ele devin îndeosebi în perioada HaA1: în Transilvania – așezarea datată la începutul perioadei HaA de la Uioara de Jos „Gru” [Ciu-gudean 1994, 27, 35, fig. 2,9] și depozitele seriei Cincu-Suseni de la Dipșa, Gușterița II, Uioara de Sus [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 140,11; 160,11-12; 268, 268, 36-41, 47-48]; Banat – necropolele Ticvaniul Mare [Gumă 1993, pl. XXV, 4d, 5f], Voilovica-Rafineria II [Bukvici 2000, 83, T. 15,6; 28,5]; Slovenia de Est – așezările culturii Beleğiș II – Vucedol-Streim, Osijek-Retfiva, Sarvaš, Sotin, Lovas [Forenbaher 1994, 52-53, Fig. 8,3, Tabl. 2; Šimić 1994, 199, Pl. 6,2]; Syrmia – așezarea Jakovo – Ekonomia „Sava” [Tasić 1962, T. IV, 2] și depozitele orizontului II după K. Vinski-Gasparini (1230–1100 a.Chr.) – Don’i Petrovats [Popovič 1994b, T. XXIII,2] Dobrinats [Popovič 1994a, T. XVIII,2], Nove Bingule [Popovič 1975a, XXXV,6], Simanovats [Popovič 1975b, T. XLIV,3], Privina Glava [Garașanin 1975, T. LXVII,15]. După cum reiese din cele prezentate, circulația acestor ace se limitează la perioada BrD–HaA1, unica excepție fiind reprezentată de exemplarul depistat în cadrul nivelului II de locuire de la Teleac, atribuit perioadei HaB2 [Vasiliev et al.1991, 64-65, fig. 18,12].

Acele cu capul bitronconic provin din siturile hallstattiene timpurii cu ceramica canelată ale culturii C-C – necropola de la Vaslui „Curtile Domnești” și, eventual, așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”, precum și din așezarea cu mai multe niveluri de locuire (inclusiv Noua și Hallstatt) de la Horga.

Acul din urna M.9 din necropola de la Vaslui și cel de la Horga sunt ornamentate pe gămălie și partea superioară a tijeii prin linii incizate orizontale, iar cel de la Trinca – cu linii incizate orizontale pe gămălie și partea superioară a tijeii în asociere

cu incizii în zigzag încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele.

În spațiul dintre Nistru și Prut o piesă identică celei de la Vaslui este prezentă în materialele așezării de la Holercani, care aparține orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată [Passek 1956, 24; Dergachev 1975, 28, ris. 10,1; Levițki 1994a, 229, pl. 12,1].

În general, acele de tipul examinat, ornamentate similar, prezintă vestiii de tradiții central-sud-est europene: în Slovacia ele sunt caracteristice culturii Piliny (descoperiri fortuite de la Slizké) [Novotna 2000, 134-135, Taf. 40,866-867] și Lausitz (L'uborča) [Furmanek et al. 1999, Taf. 39,3]. În Transilvania, analogii apropiate găsim în depozitele seriei Cincu-Suseni (HaA1) de la Șpálnaca II și Tășad [Petrescu-Dîmbovița 1977, 112, Pl. 210,17-18; 213,5], iar în Croația – în depozitele fazei a II-a a culturii câmpurilor de urne – 1230-1100 a.Chr. [Vinski-Gasparini 1973, T. 52,30,31].

Exemplarul de la Trinca atestă un cerc restrâns de analogii. Cele cunoscute nouă provin din complexe funerare care aparțin mediilor culturale din perioada târzie a epocii bronzului BrC-D – Lausitz din Slovacia (Furmanek et al. 1999, Abb. 39,4) și Piliny din nord-estul Ungariei [Kemenczei 1984, T. VI,19; XV,17]. Mai menționăm că decorul incizat pe partea superioară a acului de la Trinca este identic celui aplicat pe acele cu capul îngroșat (*Nadeln mit abschliessender Verdickung*), care după cum s-a arătat mai sus, în spațiul carpato-dunărean au fost în uz, cu precădere, în perioada BrD-HaA1.

Acele cu capul conic/bitronconic sunt reprezentate printr-un fragment al părții superioare a unui exemplar de mari dimensiuni din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. Astfel de piese nu ne sunt cunoscute în cadrul obiectivelor hallstattiene timpurii din spațiul est-carpatic. De asemenea, ele lipsesc și în siturile din perioada târzie a epocii bronzului. Totodată, acele cu capul conic/bitronconic fără decor sunt răspândite în Europa de Sud-Est începând cu perioada timpurie a epocii bronzului [Junghans et al. 1968, Teil 2, T. 28,8636, 37,13237], însă pe larg ele sunt prezentate în complexe funerare din perioada mijlocie – cultura Vaty III [Bona 1975, T. 47,1,8-9; 48,1-3] și târzie – cultura câmpurilor de urne funerare din bazinul Dunării de Mijloc (*ältere Urnenfelderzeit* – BrD-HaA1) [Furmanek 1973, Taf. 5,11; 18,2; 42,7, etc.; Patek

1968, XLVII,1; LI,6; LVI], precum și la începutul epocii hallstattiene [Kemenczei 1984, T. LXXXI-II,22; LXXXV,24; LXXXVII,28] și mult mai rar în depozite – Debrecen II (orizontul Gyermely) [Moszolics 1985, 67, T.259,10]. În Transilvania, cele mai timpurii apariții ale pieselor neornamentate de acest tip sunt atestate în complexe de la sfârșitul epocii bronzului – începutul celei hallstattiene: depozitul seriei Uriu-Domănești (BrD), Arcuș [Petrescu-Dîmbovița 1977, 51, Pl. 22,1], așezarea datată în BrD-HaA1 de la Uioara de Jos [Ciugudean 1994, 27, fig. 2,10] și depozitul seriei Cincu-Suseni de la Brâglez (HaA1) [Bejinariu 2007, 53-54, 63, Pl. XIX,121], continuând să persiste și în perioadele ulterioare – HaA2: așezarea Augustin [Ciugudean 2010, Pl. XVIII,15] și HaB: așezările de la Cernatu [Szekeli 1966, Fig. VII,5] și Teleac [Vasiliev et al. 1991, 64, Fig. 18,1-4]. În acest context, se cere remarca că majoritatea acelor cu capul bitronconic, cunoscute în zona nominalizată, sunt bogat ornamentate în partea superioară cu motive incizate, și provin din depozitele seriei Cincu-Suseni (HaA1): Aiud, Șpálnaca II, Tășad [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 112,11; 210,17-18; 213,5] și mai puține din așezările datate în perioada HaA: Augustin [Ciugudean 2010, Pl. XVIII,8].

Brățara de formă circulară cu secțiunea ușor ovală, cu capetele subțiate apropiate, ornamentată cu grupuri a câte cinci linii incizate perpendicular pe corp, de la Trinca, aparține unui tip de brățări care în Europa Centrală apar în perioada mijlocie a epocii bronzului (etapa BrB1) și persistă până în etapa HaA1 [Furmanek 1977, 273, Taf. XV,8] – mormântul 137 din necropola de la Šafárikovo) În spațiul carpato-dunărean sunt răspândite, cu precădere la sfârșitul bronzului – începutul hallstattului. În nord-estul Ungariei acestea provin din complexe funerare ale culturilor Piliny și Barca [Kemenczei 1984, T. V,14; XXXV,4] și mai rar din depozite atribuite culturii Kyjatice [Kemenczei 1984, T. CXXI, 13a-13b]; în Transilvania, majoritatea brățărilor de acest tip provin din depozitele seriilor Uriu-Domănești [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 29,12-13; 32,10-10a; 34, 4-4a; 40,3; 45,8; 84,16], Cincu-Suseni [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 119,3-4; 183,7] și în cazuri izolate din așezări – Otomani-*Cetatea de pământ* [Bader 1978, 101, Pl. LXXXVIII,10] în Banat, un exemplar de tipul celei examinate este în componența depozitului de la Pojejena – seria Cincu-Suseni [Gumă 1983, Pl. XXVI,8], depozitul Donja

Petrovci (faza a II – BrD târziu – HaA1, după Vinski-Gasparini 1973) [Popvich 1994, 30, T. XXII,8] și posibil, în inventarul M.148 din necropola Karaburma [Todorovici 1977, 36-38]. În contextul lucrării date, important este că brățile de formă circulară cu capetele subțiate apropiate, ornamentate cu grupuri de linii incizate vertical, în Transilvania (spațiul carpato-dunărean – n.n.) apar spre sfârșitul epocii bronzului, probabil sub influența culturii mormintelor tumulare [Bader 1978, 101] și că la est de Carpați acestea nu sunt atestate în complexe de la sfârșitul epocii bronzului, atât în depozite, cât și în complexe funerare [Petrescu-Dîmbovița 1977; Dergachev 2002; Sava 2002].

Fibula fragmentară de la Rateșu Cuzei, în studiul lui T. Bader referitor la evoluția fibulelor pe teritoriul României, este atribuită celor mai vechi descoperiri de astfel de piese datate în Bronz D (sec. XIII a.Chr.) [Bader 1983, 15]. A. László, ținând cont de faptul că așezarea Noua de la Rateșu Cuzei a fost suprapusă de un nivel hallstattian timpuriu de tip Corlăteni, nu exclude posibilitatea ca fibula să fi aparținut acestei perioade din urmă, astfel indicându-se asupra datării timpurii a începutului grupului Corlăteni, supoziție argumentată prin cronologia tipului care nu exclude datarea lui la începutul Hallstattului, precum și de faptul că în mediul cultural Noua nu se cunosc descoperiri de fibule, ce se datorează, în opinia cercetătorului, trăsăturilor specifice ale portului [László 1994, 139, nota 361]. Apartenența acestei fibule comunității hallstattiene timpurii a fost susținută și de subsemnatul [Levițki 2003, 92-93]. Aici reiterăm doar că piesa de la Rateșu Cuzei, similar celei din depozitul de la Sacoți din zona piemontană a Olteniei, se atribuie aceleiași perioade, HaA1 – sec. XII a.Chr. [Petrescu-Dîmbovița 1977, 120, Pl. 281,16].

Piesa în discuție a fost invocată și în contextul elaborării cronologiei absolute a culturii Belozerka din spațiul nord-vest-pontic, considerându-se că ea provine din stratul cultural corespunzător etapei finale de evoluție a culturii Noua, datat în perioada sec. XII – prima jumătate a sec. XI a.Chr., similitudinea acesteia și a fibulei din tumulul 7 de la Strumok fiind calificată drept argument al sincronismului etapei timpurii a culturii Belozerka și a celei finale a culturii Noua [Ванчугов 1990, 111, 117].

Brăurile de bronz în aria culturii Chișinău-Corlăteni sunt reprezentate prin placa de centură cu cârlig din depozitul de la Tomești/Vaslui,

ornamentată prin două rânduri de proeminențe dispuse în diagonală, realizate prin presiune de pe spatelul plăcii cu un instrument cu vârful bont și fragmentele de la Gura Camencii acoperite cu ornament, realizat prin tehnica inciziei fine a unor mici segmente de linii succesive. În spațiul est-carpatic, în general, mai este cunoscut un exemplar din depozitul de la Gruszka din bazinul Nistrului Superior, ornamentat prin tehnica punctării [Żurowski 1949, 161, 200, Tabl. LVII, 4-7], în prezent datat în faza HaA1 [Dergachev 2010, 119, ris. 92].

Piese de acest tip sunt de tradiție central-europeană, proprii comunităților complexului cultural din perioadele mijlocie-târzie a epocii bronzului *Hügelgräberkultur*. În bazinul carpatic ele se răspândesc odată cu expansiunea spre sud și sud-est a purtătorilor grupului culturii mormintelor tumulare din zona Dunării de Mijloc [Kemenczei 1986, 47, 100]. Cele mai timpurii apariții a brăurilor de bronz pare să țină de sfârșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului – catarama (descoperire întâmplătoare) din așezarea de la Otomani-Ceta-tea de pământ [Bader 1978, 99, pl. LXXXVIII,8]. Exemplare singulare sunt atestate și în complexe de perioade BD – depozitul Cehăluț I, din Transilvania [Petrescu-Dîmbovița 1977, 54, Pl. 32,1,2], Medvež'je și Bezirk Užgorod, în regiunea Transcarpatică a Ucrainei [Bernjakovič 1960, 343, Taf. XVII,1,4; Balaguri 2001, 263, рис. 81,31]. Totodată, cea mai largă circulație a centurilor de bronz revine, în exclusivitate, fazei HaA1, când acestea s-au răspândit pe teritoriile Austriei, Cehiei, Slovaciei, Ungariei, Croației, Serbiei, României și Ucrainei. Astfel, cu privire la Ungaria, remarcăm că brăiele de bronz sunt atestate doar în depozitele seriei Kurd (HaA1) [Moszolics 1985, 59-60, Taf. 92,12-17,20,30; 106,20,21; 114,1; 192,29; 207,1,2; 241,10; Kemenczei 1984, Abb. 25, Taf. LXIIIa,8a-8b; CLXXV,49; CLXXXVIII,11-12; CCa,11]. În România, cele mai numeroase piese din această categorie de bronzuri au fost găsite în depozitele seriei Cincu-Suseni (HaA1) concentrate în special în Transilvania, Crișana și Banat [Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 108; 115,13; 126,26-37; 140,19; 158,20; 159,1-3; 171; 172; 181,2; 192,7-13; 202,18-24; 203; 204; 255-257; 267,1-3; Emodi 1980, fig. 9,46; Chidioșan, Emodi 1981, fig. 3; Bozu 1982, Pl. VIII-IX; Bejenariu 2007, 49-51, pl. XVIII,100-110]. În nordul Croației acestea sunt caracteristice pentru faza a II-a a culturii câmpu-

rilor de urne funerare – 1230-1100 a.Chr. [Vinski-Gasparini 1973, Sl. 3,17; Tab. 29,21-22; 44,1-4; 48,30; 55,2-23; 57,1-5; 66,37-40; 69,13-15; 79,18-20; 83,17; 86,7,17].

Categoria armelor este reprezentată prin spade, pumnale și vârfuri de săgeată.

Spadele se încadrează în tipul celor cu limba la mâner. Conform clasificării spadelor de pe teritoriul României, elaborate de T. Bader [Bader 1991], unul din fragmentele din depozitul de la Ilișeni și exemplarul de la Jijia constituie un tip aparte în cadrul spadelor cu limbă la mâner, care amintește de tipul *Sprockoff Ib* [Bader 1991, 85]; al doilea exemplar de la Ilișeni este atribuit tipului *Sprockoff Iia* [Bader 1991, 88]; descoperirea fortuită de la Bucium constituie o variantă aparte (Bucium) în cadrul spadelor de tip Reutlingen [Bader 1991, 97]; piesa de la Poienești este atribuită așa numitului „tip slavonic” [Bader 1991, 105], lama cărora este prevăzută cu o nervură centrală și două laterale bine reliefate. Acestui tip poate fi atribuit și fragmentul lamei din depozitul de la Mândrești, prevăzută cu trei nervuri longitudinale. Spadelor cu limbă la mâner, cu anumite rezerve, sunt atribuite și fragmentele de lamă de la Gioseni.

Depozitul de la Ilișeni, în componența căruia sunt prezente două spade fragmentare, una atribuită tipului *Sprockoff Ib*, alta, tipului *Sprockoff Iia*, după cum se cunoaște, a fost depistat în cadrul unei așezări care aparține culturii hallstattului canelat C-C. Spada de la Poienești, dealul „Cetatea”, de tip Nenzingen (conform terminologiei utilizate E. Alexandrescu în 1966), în opinia lui A. László aparține, probabil, etapei HaA1 și ar putea fi pusă în legătură, eventual, cu urmele de locuire hallstattiene timpurii, de tip Corlăteni, identificate în campania din anul 1983 în punctul „Măgura” [László 1994, 139-140, nota 361]¹⁵.

Spadele cu limba la mâner, ca o categorie distinctă de arme, s-a constituit definitiv în Europa Centrală în perioada mijlocie a epocii bronzului, în mediul *Hügelgräberkultur*. Cele mai timpurii exemplare se atribuie etapei BrB1, fiind în uz și în etapele următoare BrB2-BrC, inclusiv BrD-HaA1 [Furmanek 1973, 104, Obr. 47; Blajer 1999, 196, Taf. 149; 2001, 323]. În perioadele BrD-HaA1 acest tip

15. Spadele examinate, cu referințe la multiple analogii în spațiul carpato-dunărean (Ungaria, Transilvania, Croația, Serbia etc.), au fost atribuite perioadei de evoluție a culturii Hallstattului timpuriu cu ceramica canelată C-C (HaA) și de către autorul acestui studiu [Levițki 1994, 131-132].

de arme a fost pe larg răspândit în Europa Centrală și de Sud-Est, cea mai mare concentrare a acestora aflându-se în bazinul carpatic [Tasić 1992, 18-19, Catalog 33-35]. Se consideră că spadele/săbiile de tipul examinat prezente în componența depozitelor de bronzuri din HaA1 din Transilvania au supraviețuit din etapa anterioară a Bronzului târziu, iar cu referire la regiunile extracarpatică – că acestea datează nu numai de la sfârșitul epocii bronzului, ci și din HaA1, din perioada corespunzătoare așezărilor hallstattiene timpurii de la Corlăteni, cu analogii directe în așezările din această vreme de pe teritoriul dintre Prut și Nistru, care urmează după așezările culturii Noua [Petrescu-Dîmbovița 1977, 24].

Spadele cu limbă la mâner (reprezentate prin fragmente sau exemplare întregi) din spațiul est-carpatic, din punct de vedere tipologic aparțin celor de origine central-europeană, de tip *Sprockoff Ib* și *Sprockoff Iia* = Reutlingen = Nenzingen și sunt date în BrD-HaA1 [Bader 1991, 85, 99-100, 105].

Pumnalele sunt cunoscute printr-un exemplar cu limbă la mâner, turnat dintr-o bucată, din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. Se caracterizează prin mâner cu marginile laterale îngroșate, prevăzută cu trei orificii, iar la bază cu trei nervuri orizontale; gardă în formă de potcoavă, fără nituri și lama triunghiulară (vârful este rupt în vechime), cu secțiunea romboidală, prevăzută cu nervură mediană reliefată.

Încadrarea tipologică și cronologică a pumnalului întâmpină anumite dificultăți, determinate de particularitățile morfologice eclectică ale acestuia. Formă similară a mânerului, cu excepția nervurilor amplasate mai sus de gardă, care constituie o limbă cu orificii pentru fixarea niturilor și margini laterale îngroșate, au pumnalele fără gardă caracteristice culturii Piliny, respectiv, orizonturilor Aranyos și Kurd, date BrD și respectiv HA1 [Kemeneczei 1984, 119, Taf. LI,4; Mozsóics 1985, 104-105, Taf. 2,8; 97, Taf. 18,5]. Garda este similară cu cea a spadelor scurte cu mânerul plin de tipul celei descoperite la Siliștea Nouă/ Suceava, cu paralele în depozitele fazei târzii *Hügelgräberkultur*, date BrC2 [Bader 1991, 56-57, Taf. 8,32]. Trecerea de la gardă spre lama triunghiulară a pumnalului de la Trinca, de asemenea, este mult apropiată cu cea a exemplarului de la Siliștea Nouă, de altfel, lamele de formă triunghiulară sunt caracteristice pentru pumnalele mai timpurii – BrB1 (eventual BrB2) [Bader 1991, 56-57, Taf. 8,31]. În ansamblu, pum-

nalul examinat atestă asemănări cu un exemplar de la Saghegy, din cadrul culturii câmpurilor de urne funerare din bazinul Dunării de Mijloc (*ältere Urnenfelderzeit*, BrD–HaA1), singura deosebire constând în aceea că ultimul nu are gardă – mânerul trece direct în lamă [Patek 1968, T. XXXV,5]. Tot aici, mai remarcăm că pumnale turnate dintr-o bucată, similare celui de la Trinca după dimensiuni, forma gărzii și a lamei, însă cu mânerul plin, în Europa Centrală erau răspândite începând cu perioada timpurie a epocii bronzului [vezi Junghans et al. 1968, T. 18,9567,9630; Novak 1975, 14, Taf. 37A,9; Gedl 1980, Taf. 6,32-33].

Vârfurile de săgeată sunt cunoscute prin exemplarele din așezarea cu mai multe niveluri de locuire (Noua, hallstatt canelat, inclusiv) de la Căndești/Vrancea, așezarea culturii Chișinău-Corlăteni de la Buiucanii Vechi/mun. Chișinău, și descoperirile fortuite: două piese finite, una din „Pădurea Furceni”/Orhei, a doua din r-nul Rîbnița (stânga Nistrului) și o forma de turnat, în preajma cetății getice de la Durlești/mun. Chișinău.

Piese finite, cât și negativul formei de turnat, se atribuie tipului de vârfuri de săgeată cu două aripioare. În cadrul acestora se identifică: a) exemplare plate cu peduncul prevăzut cu bară perpendiculară la bază (Căndești, Buiucanii Vechi, „Pădurea Furceni”) sau doar cu un spin lateral (r-nul Râbnița) și, b) cu dulie scurtă (matrița de la Durlești).

Primele sunt reprezentate prin piesele de la Căndești, Buicani Vechi, „Pădurea Furceni”, respectiv, exemplarul din r-nul Rîbnița (stânga Nistrului). Cu excepția exemplarului de la Căndești, care are lungimea de 7,5 cm, restul se încadrează între 4,7-6 cm; 3,4 cm, în lungime, are și negativul de pe forma de turnat de la Durlești.

Vârfurile de săgeată plate cu peduncul, cu sau fără bară perpendiculară la bază, în interfluvial Nistru-Prut sunt reprezentate pe formele de turnat depistate în așezarea fazei târzii a culturii Sabatinovka – Suvorovo VI [Cherniakov et al. 1986, 48-50, ris. 2,2,5; 3,1-2; Vanchugov 1990, 92, ris. 34,1], examinată de ultimul în cadrul culturii Belozerka [Vanchugov 1990, 92, ris. 34,2] și datată în sec. XII-XI a.Chr. [Vanchugov 1990, 112], precum și prin descoperirea fortuită de la Slobodka, regiunea Odesa [Vanchugov 1990, 92, ris. 34,2], din interfluvial Nistru-Bug (arealul grupului Balta) [Vanchugov 1990, рис. 1, punctul 57] atribuită sec.

XI-X a.Chr. [Vanchugov 1990, 117]. Analogii directe pentru vârful de săgeată de la Buiucanii Vechi cunoaștem în depozitele Tallya, orizontul Kurd [Moszolics 1985, T. 162,14] și Nagyhalasz, atribuit primei etape de dezvoltare a metalurgiei culturii Gava [Kemenczei 1986e, 125, ris. 44,11] din Ungaria. Un exemplar identic celui din r-nul Rîbnița, atât din punct de vedere tipologic, cât și al dimensiunilor, fără a fi cunoscute condițiile descoperirii, a fost găsit în regiunea Khmelnytsk din Ucraina de Vest [<http://forum.violity.com/viewtopic.php?t=996775>]. Vârful de săgeată plat cu două aripioare din depozitul Viss (c), atribuit culturii Berkesz (BrC–BrD), are baza pedunculului prevăzută cu o prelungire ascuțită [Kemenczei 1984, 127, Taf. LXVb,1].

Vârfuri de săgeată cu două aripioare și dulie, de tipul celui de pe matrița de la Durlești, drept că cu dulia mai lungă, în spațiul est-carpatic, sunt cunoscute după un exemplar din umplutura unei gropi menagere din așezarea fazei târzii a culturii Sabatinovka Suvorovo VI [Cherniakov et al. 1986, 51, рис. 3,16; Vanchugov 1990, 92, ris. 35,1].

În Europa Centrală și de Vest vârfurile de săgeată cu două aripioare au apărut încă în perioada mijlocie a epocii bronzului, în mediul cultural *Hügelgräberkultur* (BrB–BrC), fiind în uz și în perioada târzie, la comunitățile de tip *Urnenfelderkultur* [Furmanek 1973, 1977; Blajer 1999, 2001; Pančiková 2008]. În obiectivele *Hügelgräberkultur* din Slovacia sunt atestate atât forme de turnat [Furmanek 1973, Obr. 44,23; 46,16], cât și piese finite [Furmanek 1973, Obr. 6,3; 8,3; 12, 1,2,4; 33,3,5,9,10; 42, 9; 44,18; 46,7]. Cu privire la perioada târzie a epocii bronzului (*Urnenfelderkultur*), menționăm forma de turnat din așezarea culturii Piliny de la Horne Plachtice din Slovacia [Furmanek 1977, 257, Tab. XX,2; Pančiková 2008,133, Obr. 3,6] și piesele finite din situile Gorzewo și Wielbark din Polonia [Blajer 1999, T. 40,2,3,4; 189,6]. În spațiul carpato-dunărean vârfurile de săgeată cu două aripioare sunt prezente în depozitele seriei Cincu-Suseni (HaA1) Șpălnaca II și Moldova Veche din Transilvania [Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 165,5; 202,12-13], precum și în cetatea de pământ Sântana-Cetatea Veche din bazinul r. Mureș, atribuită BrD–HaA1 [Gogâltan, Sava 2010, 43, Fig. 40; Gogâltan, Sava, Mercea 2013, 38, Pl. 10,3a-3b]. Exemplarele din așezarea de la Căndești și de la Buicani Vechi denotă că vârfurile de săgeată din bronz de proveniență central-vest-

europăeană în spațiul est-carpatic au apărut pe la sfârșitul perioadei târzii a epocii bronzului, persistând și în perioada timpurie a epocii hallstattiene [Levițki 2003, 89-90].

Categoria uneltelor include seceri cu buton de tip *Koszider*, seceri cu limba la mâner de tip Pecs și celturi de tip Peterd.

Secerile cu buton de tip Koszider în spațiul est-carpatic sunt cunoscute prin exemplarele din depozitele Tomești/ Vaslui și Ilișeni/Botoșani, precum și prin descoperirile izolate de la Iași „În Lungul Vântului”/„Ceairul lui Peretz”, Dorobanțu „La Lutărie”/„La iezătură lângă sat”/Iași, Stâncești, punctul „Bobeuca”/Botoșani, Ruginești, punctul „Gorgana”/ Vrancea.

Investigațiile realizate cu privire la secerile cu buton din Europa de Est din perioada târzie a epocii bronzului – hallstattul timpuriu demonstrează că acestea au avut o largă răspândire teritorială și o durată cronologică îndelungată. Cele mai timpurii seceri cu buton apar în perioada mijlocie a epocii bronzului, în zonele ungare limitrofe Dunării, de unde sunt preluate de centrele de prelucrare a metalelor din zona Tisei Superioare. În perioada BrD acestea se întâlnesc în depozitele orizonturilor Forro și Opaly din Ungaria și Uriu-Domănești din Transilvania, concentrate pe cursul superior al Tisei și Someșului, cu precădere, în aria culturii Suciu de Sus-Felsőszöcsi-Stanovo și, mai rar, în arealul culturii Piliny. În limitele culturii Noua, cu excepția a două cazuri din centrul Transilvaniei (Seleuș, Mociu), acest tip de seceră nu se întâlnește, acolo fiind răspândite diferite variante ale secerilor cu cârlig [Dergachev 1997, 150]. Începând cu etapa HaA1, secerile cu buton din regiunea Tisei Superioare pătrund masiv în centrul și sud-estul Transilvaniei și în bazinul Nistrului Superior, într-o măsură mai mică în regiunea Dunării de Mijloc și în spațiul est-carpatic, respectiv în ariile culturilor Gava-Holihrad-Grănicești, Belegiș II-Bobda II, Chișinău-Corlăteni și, episodic, în regiunea Niprului, în cadrul culturilor Belozerka și Belogrudovka [Dergachev, Bočkarev 2006, Harta 33].

Apariția și răspândirea secerilor cu buton în spațiul est-carpatic este pusă în legătură cu deplasarea și statornicirea în această zonă a purtătorilor culturii Gava (grupul Holihrad în zona Nistrului Superior și Grănicești în Podișul Sucevei) [Levițki 2003, 87-88, 198; Dergachev, Bočkarev 2006, 346]. În ceea ce privește arealul culturii C-C, secerile cu buton cunoscute în prezent sunt caracteristi-

ce complexelor (depozite, niveluri de locuire în așezări) din HaA1 [Petrescu-Dîmbovița 1978, 25; Dergachev, Bočkarev 2006, 345-346], concentrate în partea de nord a Moldovei, în spațiul limitrof arealului grupului Grănicești (oarecum izolat fiind amplasate doar cele de la Tomești și Ruginești), fapt ce în opinia lui A. László ar indica asupra unei eventuale transiteri prin intermediul culturii Gava-Holihrad, originară din bazinul superior al Tisei [László 1994, 147]¹⁶.

Secerile cu limba la mâner de tip Pecs sunt cunoscute după exemplarele din depozitele Gioseni/Bacău, Tătărăni/Vaslui, Ilișeni/Botoșani, Mîndrești/Telenești și descoperirea izolată din cenușarul nr. V al așezării culturii Noua de la Gârbovăț/Galați, punctul „Zahareasca”.

Secerile de tip Pecs, originare din centrul Europei, în zona Tisei Superioare și în centrul Transilvaniei apar în perioada BrD, în componența depozitelor orizontului Opaly și Uriu-Domănești. Răspândirea masivă a acestora corespunde orizonturilor Kurd, Cincu-Suseni (HaA1), atunci când sunt produse în cantități mari în centrele de prelucrare a bronzului în cadrul culturilor Belegiș I-II – Bobda II, Kyjatice și în tot arealul culturii Gava, inclusiv pe Nistrul Superior, în arealul grupului Holihrad. Pe parcursul perioadelor HaA2–HaB1 secerile de tipul examinat dispar treptat [Dergachev, Bočkarev 2006, 354]. În spațiul est-carpatic, inclusiv în arealul culturii C-C sau Belozerka, acestea reprezintă piese de import și, de regulă, se asociază cu piese caracteristice pentru orizonturile târzii ale culturilor Noua și

16. În acest context, trebuie remarcată descoperirea unei seceri cu buton la suprafața așezării culturii Noua de la Șcheia, punctul „Siliște” [Petrescu-Dîmbovița 1964, 260], în bazinul cursului superior al Siretului. Resturile sporadice din situl Șcheia „Siliște” în repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România sunt atribuite nivelului de locuire Noua II, fără ca seceră să fie menționată [Florescu 1991, 122]. Mai mult ca atât, în studiul lui M. Petrescu-Dîmbovița referitor la secerile de bronz din România [1978, 19] și în compartimentul despre metalurgia și circulația obiectelor de metal în spațiul est-carpatic la începutul epocii fierului, elaborat de A. László [1994, 147], piesa discutată este desemnată drept descoperire izolată. Recent, săpăturile arheologice efectuate la Șcheia nu au identificat nici un reper care să indice că piesa în discuție ar aparține Hallstattului timpuriu, astfel considerându-se că seceră descoperită acolo aparține perioadei BrD – culturii Noua [Ignat 2000, 90]. Situație care nu este atestată în alt sit Noua din Podișul Sucevei și nici din bazinul Nistrului Superior – toate secerile cu buton cunoscute în aceste regiuni provin exclusiv din depozite de bronzuri datate în HaA1 sau niveluri de locuire atribuite culturii Gava-Holihrad [vezi Dergachev, Bočkarev 2006, 333-346].

Sabatinovka. Toate depozitele (cu excepția celui de la Nikopol), care conțin astfel de seceri se datează în perioada HaA1: Gioseni, Tătărași, Mîndrești, Antonovka, Rajgorodka [Dergačev, Bočkarev 2006, 354].

Celturile de tip *Peterd* sunt fără toartă, cu bordură masivă și lama lărgită și arcuită, prevăzute la o anumită distanță de bordură cu o nervură orizontală, sub care, pe fațete, se află câte două nervuri dispuse în unghi una față de alta în forma literei V sau câte două nervuri semicirculare. Au fost semnalate în depozitul Mîndrești/Telenești și la Bunești/Iași (descoperire izolată).

Celturile de acest tip au fost considerate inițial și mult timp de origine transilvăneano-ungară [Petrescu-Dîmbovița 1964, 260, 264, fig. 6,4], mai recent sunt desemnate drept tip hallstattian timpuriu de la Dunărea de Mijloc – Peterd [Dergachev 1997, 151]. Conform cercetărilor lui V. Dergaciiov, celturile de acest tip, cu decor în forma literei V, amplasat pe fațete, în principal, sunt localizate la periferia sud-estică a culturii mormintelor cu urne (*Urnenfelderkultur*), la joncțiunea cu arealul culturii Belegiș I-II - Cruceni I - Bobda II, circulația cărora în Ungaria nu depășește limita cronologică superioară a orizontului Kurd, iar în Transilvania, a seriei Cincu-Suseni – HaA1. Menționăm de asemenea că în nordul Croației acestea sunt caracteristice pentru faza a II-a a culturii câmpurilor de urne funerare – 1230-1100 a.Chr. [Vinski-Gasparini 1973, T. 27,11; 31,5; 36,6-11; 61,1,7,13; 78,1-3], precum și faptul, că un celt ornamentat similar celui de la Bunești este atestat în componența depozitului Pólöske din Vestul Ungariei, fiind atribuit orizontului Kurd [Mozsolics 1985, T. 124,3].

Cu privire la **elementele și compozițiile ornamentale** utilizate în decorul părții superioare a vaselor bitronconice (amfore/urne) – tip de recipiente definitorii pentru cultura Belegiș II-Chișinău-Corlăteni, care posedă nu numai valență cultural-genetică, dar și cronologică [Forenbaher, 1994, 49-50, fig. 1,2; Levitskii, Kashuba 2014, 256 ș.u.], în studiul de față invocăm, succint, doar un singur element – șirul de impresiuni circulare și motivele decorative formate cu elementele ornamentale în relief proprii culturii Belegiș II-Chișinău-Corlăteni – bandă din caneluri orizontale; caneluri verticale; proeminențe-suporturi; proeminențe conice, precum și de unul singur (fig. 6)¹⁷. Apelarea la aceste

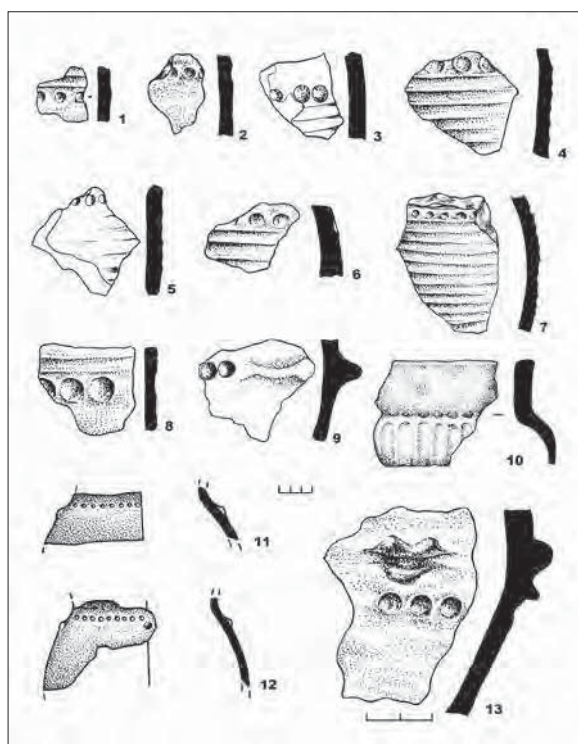

Fig. 6. Compoziții ornamentale formate dintr-un șir orizontal de impresiuni circulare și motive decorative în relief în decorul părții superioare a vaselor bitronconice atestate în siturile culturii Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic. 1- Petruha; 2- Lucașeuca; 3,5- Bursuceni; 4- Podul Iloaei; 6- Petrușeni; 7- Seliște; 8- Mîndrești (așezare); 9- Slobozia Măgura; 10- Epureni; 11-12- Trinca-Izvorul lui Luca, 13- Mîndrești (necropola) (1,2,6,7,8,13- după Levițki 1994; 3,5,9- după Larina, Postiké 1985; 4- după Nestor 1952; 10- după Coman, Rotaru 1981; 11-12- după Levițki 2002).

Fig. 6. Ornamental compositions of a horizontal row of circular impressions and relief decorative motifs on the upper part of frustoconical vessels found at the sites of the Chișinău-Corlăteni culture in the East Carpathian region: 1- Petruha; 2- Lucașeuca; 3,5- Bursuceni; 4- Podul Iloaei; 6- Petrușeni; 7- Seliște; 8- Mîndrești (settlement); 9- Slobozia Măgura; 10- Epureni; 11-12- Trinca-Izvorul lui Luca, 13- Mîndrești (necropolis) (1,2,6,7,8,13- after Levițki 1994; 3,5,9- after Ларина, Постикэ 1985; 4- after Nestor 1952; 10- after Coman, Rotaru 1981; 11-12- after Levițki 2002).

compoziții ornamentale este condiționată de faptul că ele, fiind caracteristice pentru siturile Cruceni-Belegiș, nu sunt cunoscute în cele din perioada de tranziție de la epoca bronzului la prima epocă a fierului în Banat și teritoriile limitrofe (grupurile culturale Ticvaniul Mare-Karaburma III, Vučedol-Novi Begey, Moldova Noua-Liborajdea, Hinova-Mala Vrbița, Susani, Bobda etc., evoluția cărora

17. Examinarea detaliată a acestor compoziții, precum și a altor elemente (canelurile dispuse în ghirlandă) și motivele

ornamentale formate constituie subiectul altui studiu aflat în stadiul de elaborare.

începe la mijlocul fazei HaA1 (mijlocul sec. XII a.Chr.) [vezi Gumă 1993, 1995].

În spațiul est-carpatic, șirul de impresiuni circulare și motivele decorative formate din elementele ornamentale în relief proprii culturii Belegiș II-Chișinău-Corlăteni sunt atestate pe fragmente de vase bitronconice din așezările de la Epureni/Vaslui [Coman, Rotari, 1981, 58, fig. 6,3; László 1994, 121], Bălțați/Iași [Zaharia et al., 1970, 168, Pl. II, 4], Podul Iloaiei/Iași [Nestor 1952, 31, fig. 5,1; László 1994, 123, 137 Nota 294], Brădicești/Iași [Iconomu 1997, 125, fig. 1,3; desen vezi la Iconomu 2002, 93, fig. 2,2], Lucășeuca/Orhei [Levițki 1994, 85, fig. 16,7], Mîndrești-așezare/Telenești [Lapushnian 1979, ris. 22,2,5; Levițki 1994, 85, fig. 24,4], Mîndrești-necropolă/Telenești [Levițki 1994, 85, fig. 26,5], Petruha/Orhei [Levițki 1994, 85, fig. 39,4], Bursuceni I/Sîngerei [Larina, Postike 1990, 257, ris. 2,2,6], Slobozia Măgura/Sîngerei [Larina, Postike 1990, 263, ris. 2,18], Petrușeni/Rișcani [Levițki 1994, 85, fig. 35,10], Seliște/Nisporeni [Levițki 1994, fig. 46,11], Trinca „Izvorul lui Luca”/Edineț [Levițki 2002, 49, fig. 39,11; 49,6,7], Mănoilești/Ungheni, Ghidighici-sat/mun. Chișinău (material inedit).

Compozițiile ornamentale în care este prezent șirul de impresiuni, utilizate în decorul părții de sus a vaselor bitronconice a complexului hallstattian cu ceramica canelată est-carpatic (cultura C-C), de fapt, au similitudini doar în complexele ceramice din perioada târzie a epocii bronzului din bazinul Dunării de Mijloc (cultura Cruceni-Belegiș – Banat, Voivodina și regiunile învecinate), bazinul Tisei Superioare (cultura mormintelor tumulare *Hügelgräberkultur*, Piliny și sporadic Kijatice – nord-estul Ungariei, sud-vestul Slovaciei) și Crișana, faza târzie (IV) a culturii Otomani (grupul Cehăluț sau Hajdubagos/Pișcolț-Cehăluț) (fig.7).

În Banat, compozițiile ornamentale care includ șirul orizontal de impresiuni este atestat în decorul urnelor din ambele necropole-situri eponime ale culturii Cruceni-Belegiș [Radu 1973, fig. 7,1; Трбухович 1960-1961, сл. 33], precum și a celor de la Vatin – Bele Vode [Bukvici 2000, T. 58,9], Novi Bečej – Bord'oš [Медовић 1988-1989, T. III,8] și în situl „A1_1” din perioada târzie a epocii bronzului (BrD/HaA1) de la Șagu, județul Arad, în apropiere de Cruceni [Sava, Hurezan, Mărginean 2012, Pl. 1,2]. În acest context merită să fie menționat că în această regiune șirul orizontal de impresiuni este utilizat deja în ornamentația recipientelor culturii

Cruceni I, când acesta apare în asociere cu motive realizate în tehnica inciziei sau a șnurului fals în necropolele Karaburma, urna M.294 atribuit fazei a doua de evoluție a acesteia (1400-1230 a.Chr.) [Todorovic 1977, 95, 145] și Livezile (Tolvadia) [Gogâltan 1988, 185, Pl. II,1; 186-187, Pl. V,2], precum și în nivelul de locuire atribuit perioadelor BrB2–BrC din așezarea „A1_1” de la Șagu, județul Arad, Comp. 236 și 291 [Sava, Hurezan, Mărginean 2012, 91, Pl. 14,1,2; Pl. 14, 3-12].

În bazinul Tisei Superioare, asocierea elementelor ornamentale (caneluri orizontale însoțite de un șir paralel de gropițe rotunde), de asemenea, era utilizată cu precădere în decorarea diverselor tipuri și variante de urne funerare de ceramicii culturii mormintelor tumulare *Hügelgräberkultur* – Szeged [Kemenczei 1986, ris. 14,4], Haidúbagos [Kemenczei 1986, ris. 14,18,19] de cei care activau în cadrul culturii Piliny – Nagibátony [Kemenczei 1984, T. II,2], Salgótarján-Kenyérgyár [Kemenczei 1984, T. XIII,3], Zagyvapálfalva [Kemenczei 1986b, ris. 26,5,10], Šafarikovo [Furmánek 1977, Abb. 4,II; T. III,17; Abb. 7,II, T. III,11], precum și de cei din cadrul comunităților culturii Kyjatice de la Szaila, Aggetelek, Miskolc [Kemenczei 1984, T. LXXXIII,8; CI,22; CVI,2] și Radzovce [Furmánek et al. 1999, Abb. 44,13].

Cu referire la Crișana, remarcăm prezența acestei combinații de elemente ornamentale pe gâtul unor vase bitronconice (urne) din necropola de la Ciumești, M.6 [Bader 1978, 56, pl. XXVI,8], așezările de la Nicula [Boroffka 1999, 123-124, Abb. 4,10], Tășnad-sere (Parcare/Parkingzona) [Nemeti 2010, 281-282, pl. XXVIII,1] și Suplacu de Barcău [Ignat 1984, 12, Pl. XI,2], primele două obiective fiind atribuite fazei a IV-a a culturii Otomani, iar ultimele, grupului Hajdubagos/Pișcolț-Cehăluț (BrD) [vezi și Kacsó 1990, 42].

O semnificație deosebită pentru obiectivul de bază al acestui studiu prezintă faptul că elementul de decor examinat lipsește complet în compozițiile ornamentale ale ceramicii grupurilor culturale care au evoluat în Banat după sfârșitul culturii Cruceni-Belegiș II-Bobda I, sincrone grupului Susani, din perioada de tranziție de la epoca bronzului la prima epocă a fierului – a doua jumătate a fazei HaA1 – prima jumătate a fazei HaA2 (mijlocul sec. XII – mijlocul sec. XI a.Chr.) – Bobda (Bobda-Csórva), Ticvaniul Mare-Karaburma III, Vučedol-Novi Begej, Moldova Nouă (Moldova Nouă-Liborajdea),

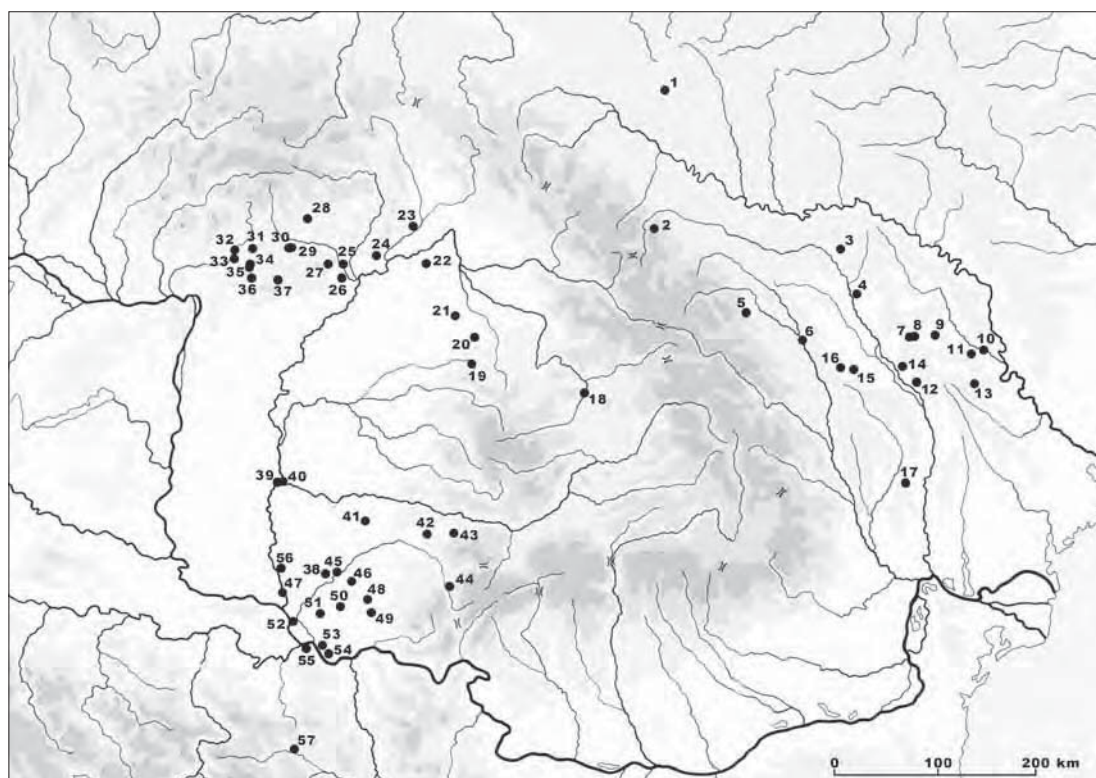

Fig. 7. Compoziții ornamentale în care este prezent șirul de impresiuni utilizate în decorul părții de sus a vaselor bitronconice din complexele ceramice din perioada târzie a epocii bronzului din spațiul est-carpatic, bazinul Dunării de Mijloc, bazinul Tisei Superioare și Crișana.

1- Jukiv; 2- Tekucea; 3- Trinca-Izvorul lui Luca; 4- Petrușeni; 5- Botoșana; 6- Siliștea Nouă; 7- Slobozia-Măgura; 8- Bursuceni; 9- Mîndrești; 10- Păhărnicești-Petruha; 11- Lucașeuca; 12- Seliște; 13- Ghidighici; 14- Mănoilești; 15- Podu Iloaiei; 16- Bălțați; 17- Epureni; 18- Nicula; 19- Șuplacu de Barcău; 20- Tășnad-Sere; 21- Ciumești; 22- Berkesz-Vajdacska; 23- Somotor; 24- Bodro-gkeresztúr; 25- Princ-Tanya; 26- Muhi; 27- Miskolc; 28- Aggtelek; 29- Kőalja; 30- Ózd; 31- Radzovice; 32- Litke; 33- Šafariko-vo; 34- Salgótarján-Kenyérgyár; 35- Zagyvapálfalva; 36- Nagybátony; 37- Szajla; 38- Șagu; 39- Szeged; 40- Tápé; 41- Cornești; 42- Susani-Grămurada lui Ticu; 43- Românești-Peștera cu Apă; 44- Valea Timișului-Rovina; 45- Cruceni; 46- Livezile-Tolvadia; 47- Feudvar Kod Mosorina; 48- Vatina-Bele Vode; 49- Vrșac-Crvenca; 50- Ilandza; 51- Kovačica-Vinogradi; 52- Belegiš; 53- Voj-lovica-Rašinerija; 54- Omoljica; 55- Belgrad-Karaburma; 56- Novi Bečej-Bord'os; 57- Lugovi-Bent de la Mojsinje.

Fig. 7. Ornamental compositions with the row of impressions used in the decoration of the upper part of frustoconical vessels found in ceramic complexes of the late Bronze Age in the East Carpathian region, the basins of the Middle Danube, Upper Tisa and Crișana.

1- Jukiv; 2- Tekucea; 3- Trinca-Izvorul lui Luca; 4- Petrușeni; 5- Botoșana; 6- Siliștea Nouă; 7- Slobozia-Măgura; 8- Bursuceni; 9- Mîndrești; 10- Păhărnicești-Petruha; 11- Lucașeuca; 12- Seliște; 13- Ghidighici; 14- Mănoilești; 15- Podu Iloaiei; 16- Bălțați; 17- Epureni; 18- Nicula; 19- Șuplacu de Barcău; 20- Tășnad-Sere; 21- Ciumești; 22- Berkesz-Vajdacska; 23- Somotor; 24- Bodro-gkeresztúr; 25- Princ-Tanya; 26- Muhi; 27- Miskolc; 28- Aggtelek; 29- Kőalja; 30- Ózd; 31- Radzovice; 32- Litke; 33- Šafariko-vo; 34- Salgótarján-Kenyérgyár; 35- Zagyvapálfalva; 36- Nagybátony; 37- Szajla; 38- Șagu; 39- Szeged; 40- Tápé; 41- Cornești; 42- Susani-Grămurada lui Ticu; 43- Românești-Peștera cu Apă; 44- Valea Timișului-Rovina; 45- Cruceni; 46- Livezile-Tolvadia; 47- Feudvar Kod Mosorina; 48- Vatina-Bele Vode; 49- Vrșac-Crvenca; 50- Ilandza; 51- Kovačica-Vinogradi; 52- Belegiš; 53- Voj-lovica-Rašinerija; 54- Omoljica; 55- Belgrad-Karaburma; 56- Novi Bečej-Bord'os; 57- Lugovi-Bent de la Mojsinje.

inclusiv și a celor din aval de Porțile de Fier – Hinova-Mala Vrbica, Vărtop-Plopșor, Zimnicea-Nowgrad [Gumă 1995, 99-137]¹⁸. În bazinul Tisei

Superioare, acest motiv de decor este abandonat deja în etapa a doua a culturii Kijatice (Kijatice II) – faza HaA2-HaB1 (după G. Bandi), sau HaB1 (conform lui T. Kemenczei) [Титов 1986, 12], fapt ilustrat de compozițiile ornamentale atestate pe ve-

18. Aici considerăm necesar să atenționăm, că necropola de la Hinova, conform publicării complete a complexelor funerare cercetate și a examinării vaselor bitronconice ornamentate cu caneluri și a puținelor piese de bronz în comparație cu cele cunoscute în bazinul Dunării de Mijloc, în opinia autorilor,

ar putea fi datată cu sfârșitul sec. XIII – prima jumătate a sec. al-XII-lea a Chr. [Davidescu, Vulpe 2010, 62].

sela celei mai semnificative necropole din această perioadă Ózd, Köalja [Kemenczei 1984, T. XC,4,17; Kemenczei 1986c, 109]. Relevantă, în contextul discuției de față, este lipsa totală a acestui element de decor în ornamentația ceramicii culturii câmpurilor de urne funerare din bazinul Dunării de Mijloc (*ältere Urnenfelderzeit* – BrD-HaA1) [Patek 1968, Kemenczei 1986a, ris. 20-22; Furmánek et al. 1999, Abb. 29], culturii Gava din nord-estul Ungariei și estul Slovaciei [vezi Kemenczei 1984, T. CXXIV-CLXI; Kemenczei 1986d, ris. 41-43; Furmánek et al. 1999, Abb. 46], singura excepție fiind o urnă de la Somotor, prevăzută la baza gâtului cu două șiruri paralele de puncte adâncite și proeminențe conice înconjurate, de asemenea, de un cerc format din aceleași elemente [Furmánek et al. 1999, Abb. 46,6].

Șirul de impresiuni circulare nu este atestat nici în ornamentația vaselor grupurilor culturale din perioada HaA în centrul Transilvaniei: Uioara de Jos – considerat strâns legat de descoperirile de tip Igrita și contemporan cu sfârșitul grupului Igrita; Cugir-Band – sincron cu tumulul de la Susani și cimitirul de la Ticvaniul Mare, cu a doua fază a grupului Lă-

puș [Ciugudean 1994, 25-40; 2010, Pl. IX-XI]; nici în complexele ceramice ale siturilor hallstattiene timpurii din zonele deluroase din nordul Olteniei și Munteniei [Petre-Govora 1995; Călătoiu 2002; Lazăr 2005].

În concluzie, bronzurile de tradiție central-europeană, specifice pentru perioadele mijlocie-târzie ale epocii bronzului (*Hügelgräberkultur* și, respectiv, *Urnenfelderkultur*), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și în bazinul carpatic cu precădere în perioadele BrD-HaA1 (sec. XIII-XII a.Chr.) încadrate în seriile Uriu-Domănești (BrD) – Cin-cu-Suseni (HaA1) din spațiul est-carpatic, precum și elementele/compozițiile ornamentale utilizate în decorul părții superioare a vaselor bitronconice (amfore/urne), tip de recipient definitoriu pentru cultura Belegiș II-Chișinău-Corlăteni, cu valență cultural-genetică și cronologică – șirul de impresiuni circulare și motivele decorative formate cu elementele ornamentale în relief proprii culturii Belegiș II-Chișinău-Corlăteni – permit să vorbim despre constituirea ei în regiunea est-carpatică ceva mai timpuriu decât mijlocul sec. XII a.Chr.: în prima jumătate a sec. XII, eventual chiar în ultima pătrime a sec. XIII a.Chr.

Bibliografie

- Agul'nikov, Tkachuk 1990:** S. Agul'nikov, M. Tkachuk, Nakhodka rannego zheleznoogo veka s pos. Starye Boiukany. In: *Arheologicheskie issledovaniya molodyh uchenykh Moldavii*. (Kishinev 1990) // С. Агульников, М. Ткачук, Находки раннего железного века с пос. Старые Боюканы. В сб.: *Археологические исследования молодых ученых Молдавии* (Кишинев 1990), 105-107.
- Alexandrescu 1966:** A.D. Alexandrescu, Die Bronzeschwerter aus Rumanien. *Dacia NS X*, 117-189.
- Andronic 1981-1982:** Al. Andronic, Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui. *CI (NS) XII-XIII*, 1981-1982, 117-126.
- Bader 1978:** T. Bader, Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei (București 1978).
- Bader 1983:** T. Bader, Evoluția fibulelor pe teritoriul României de la sfârșitul epocii bronzului până în perioada Hallstattului târziu. *TD IV*, 1-2, 1983, 12-22.
- Bader 1991:** T. Bader, Die Schwerter in Rumanien. *PBF IV*, 8 (Stuttgart 1991).
- Balaguri 2001:** E. Balaguri, Naselenie Verkhnego Potis'ia v epokhu bronzy (Uzhgorod 2001) // Э. Балагури, Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы (Ужгород 2001).
- Bejinariu 2007:** I. Bejinariu, Depozitul de bronzuri de la Brâglez (comuna Surduc, județul Sălaj) (Cluj Napoca 2007).
- Berciu 1939:** D. Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei (Craiova 1939).
- Bernjakovič 1960:** K. Bernjakovič, Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten ufergebiet des oberen theisstales (Karpatoukraine USSR). *Sl.A. VIII-2*, 1960, 325-392.
- Bichir 1973:** Gh. Bichir, Șantierul arheologic Poiana-Dulcești, jud. Neamț. *MCA X*, 1973, 97-105.
- Blajer 1999:** W. Blajer, Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich. (Krakow 1999).
- Blajer 2001:** W. Blajer, Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich (Krakow 2001).
- Bochkarev 2012:** V.S. Bochkarev, K voprosu ob ispol'zovanii metallicheskich serpov i serpovidnykh orudii v stepnykh (ckotovodcheskich) kul'turakh epokhi pozdnei bronzy Vostochnoi Evropy. *RAE 2*, 2012, 194-214 // B.C.

- Бочкарёв, К вопросу об использовании металлических серпов и серповидных орудий в степных (скотоводческих) культурах эпохи поздней бронзы Восточной Европы. РАЕ 2, 2012, 194–214.
- Bona 1975:** I. Bóna, Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen. (Budapest 1975).
- Boroffka 1994:** N. Boroffka, Probleme der Jungbronzezeitlichen Keramik in Ostungarn und Westrumänien. In: The early Hallstatt period (1200-700 B.C.) South-Eastern Europe (Alba Iulia 1994), 7-23.
- Boroffka 1999:** N.G.O. Boroffka, Probleme der späten Otomani-Kultur. In: Jan Gancarski (ed.), Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Materiały z konferencji archeologicznej Dukla, 27-28.11.1997/ Die Otomani-Füzesabony-Kultur – Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft. Materialien der archäologischen Konferenz Dukla, 27-28.11.1997 (Krosno 1999), 113-129.
- Bozu 1982:** O. Bozu, Depozitul de bronzuri de la Fizeș (județul Caraș-Severin). StComC, Etnografie-istorie, IV, 1982, 137-154
- Bukvić 2000:** Lj. Bukvić, Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu (Novi Sad 2000).
- Buzdugan 1979:** C. Buzdugan, Cercetările arheologice de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui. C.Arh. III, 59-75.
- Călătoiu 2002:** Gh. Călătoiu, Prima epocă a fierului în nordul Olteniei (Traco-geții din nordul Olteniei în secolele XII-IV a.Chr.) (Târgu Jiu 2002).
- Cherniakov et al. 1986:** I.T. Cherniakov, V.P. Vanchugov, V.G. Kushnir, Drevneishie bronzovye nakonechniki strel Severnogo Prichernomor'ia. SA 2, 1986 // И.Т. Черняков, В.П. Ванчугов, В.Г. Кушнир, Древнейшие бронзовые наконечники стрел Северного Причерноморья. СА 2, 1986, 47-55.
- Chernykh 1978:** E.N. Chernykh, Gornoe delo i metallurgii v drevneishei Bolgarii (Sofia 1978) // Е.Н. Черных, Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии (София 1978).
- Chirică, Tănăsachi 1984:** V. Chirica, M. Tanasachi, Repertoriul arheologic al județului Iași. Vol. I (Iași 1984).
- Ciugudean 1994:** H. Ciugudean, The Hallstatt A period in central Transylvania. In: The early Hallstatt period (1200-700 B.C.) in south-eastern Europe (Alba Iulia 1994), 25-40.
- Ciugudean 2010:** H. Ciugudean, The Late Bronze Age in Transylvania (With Primary focus on the central and Southern areas). Satu Mare – Studii și Comunicări XXVI/1 (Satu Mare 2010), 157-202.
- Chidioșan, Emödi 1982:** N. Chidioșan, I. Emödi, Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului. Crisia XII, 1982, 61-85.
- Coman 1980:** Gh. Coman, Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui. (București 1980).
- Coman, Rotaru 1981:** Gh. Coman, M. Rotaru, Obiecte de lut, piatră și os descoperite în județul Vaslui. MA 6-8 (1974-1976) 1981, 57-63.
- Dascălu 2007:** L. Dascălu, Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei (Iași 2007).
- Davidescu, Vulpe 2010:** M. Davidescu, A. Vulpe, The Urnenfeld in Hinova, Mehedinți county (Roumania). Dacia N.S. LIV, 2010, 43-95.
- Dergachev 1975:** V.A. Dergachev, Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n.e. iz Dnestrosko-Prutskogo mezhdurech'ia (Kishinev 1975) // В.А. Дергачев, Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1975).
- Dergachev 1997:** V.A. Dergachev, Metallicheskie izdeliia k probleme genezisa kul'tur rannego gal'shtata Karpato-Danubio-Nordpontiiskogo regiona (Kishinev 1997) // В.А. Дергачев, Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонтийского региона (Кишинэу 1997).
- Dergachev 2002:** V. Dergachev, Die aneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. PBF XX, 9 (Stuttgart 2002).
- Dergachev 2010:** V.A. Dergachev, Topory-kel'ty pozdnei bronzy Karpato-Podunav'ia. Vypusk 1. Odnoushkovye kel'ty s arkovidnymi faskami (Kishinev 2010) // В.А. Дергачев, Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. Выпуск 1. Одноушковые кельты с арковидными фасками (Кишинэу 2010).
- Dergachev 2011:** V.A. Dergachev, Topory-kel'ty pozdnei bronzy Karpato-Podunav'ia. Vypusk 2. Kel'ty i serpy Nizhnego-Podunav'ia (Kishinev 2011) // В.А. Дергачев, Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. Выпуск 2. Кельты и серпы Нижнего Подунавья. (Кишинэу 2011).
- Dergachev, Bočkarev 2006:** V. Dergachev, V. Bočkarev, Secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de Est (Iași 2006).
- Emödi 1980:** I. Emödi, Necropola de la sfîrșitul epocii bronzului din peștera Igrîța. SCIVA 31, 2, 1980, 229-273.
- Essen 1985:** R. Essen, Die Nadeln in Polen II (Mittlere Bronzezeit). PBF XIII, 9 (München 1985).
- Florescu 1964:** A. Florescu, Contribuții la cunoașterea culturii Noua. AM II-III, 1964, 143-216.
- Florescu 1991:** A. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole. CCDJ IX, 1991.

- Florescu, Florescu 1983:** M. Florescu, A. Florescu, Cercetările arheologice de la Cîndești-Coasta Banului com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioada 1976-1980. MCA, a XV-a sesiune anuală de rapoarte (București 1983), 112-123.
- Florescu, Florescu 1990:** M. Florescu, A. Florescu, Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de Curbura a Carpaților Răsăriteni. AM XIII, 1990, 49-102.
- Foit 1964:** Gr., Foit, Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni. AM II-III, 1964, 461-474.
- Forenbaher 1994:** S. Forenbaher, The "Belegiš II" group in eastern Slavonia. In: The early Hallstatt period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe (Alba Iulia 1994), 49-62.
- Furmanek 1973:** V. Furmanek, Bronzova industrie stredodunajské Mohylově kulture na Moravě. Sl.A XXI, 1, 1973, 25-145.
- Furmánek 1977:** V. Furmánek, Pilinyer Kultur. Sl.A. XXV, 2, 1977, 251-270.
- Furmánek et al. 1999:** V. Furmánek, L. Velaicik L, J. Vladar, Die Bronzezeit im Slowakischen Raum. PAS, Band 15 (Rahden/West. 1999).
- Garashanin 1958:** D. Garashanin, Ka problemu pol'ia sa urnama u Srbuii. ZRNM I, 297-309 // Д. Гарашанин, Ка problemu поља са урнама у Србији. ЗРNM I, 297-309.
- Gedl 1980:** M. Gedl, Die Dolche und Stabdolche in Polen. PBF VI, 4 (München 1980).
- Gedl 1983:** M. Gedl, Die Nadeln in Polen I (Frühe und altere Bronzezeit). PBF XIII, 7 (München 1983).
- Gogâltan 1998:** F. Gogâltan, The Cruceni-Belegiš Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Bahloc, District Timiș (Romania). In: The Thracian World and the Crossroads of civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology. Vol. II (Bucharest 1998), 181-205.
- Gogâltan, Sava 2010: F. Gogâltan, V. Sava, Sântana „Cetatea Veche” (Arad 2010).
- Gogâltan, Sava, Mercea 2013:** F. Gogâltan, V. Sava, L. Mercea, Sântana „Cetatea Veche”. Metal and power. Ziridava 27, 2013, 21-72.
- Gumă 1993:** M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României (B.THR III) (București 1993).
- Gumă 1995:** M. Gumă, The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review. TD XVI, 1-2, 1995, 99-137.
- Hänsel 1976:** B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. T. I-II (Bonn 1976).
- Iconomu 1977:** C. Iconomu, Depozitul de bronzuri de la Tătărăni (comuna Dănești, jud. Vaslui). CI VIII, 1977, 213-229.
- Iconomu 1997:** C. Iconomu, Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași. In: Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice (Tulcea 1997), 125-137.
- Iconomu 2002:** C. Iconomu, Descoperiri arheologice în așezarea din epoca fierului de la Brădicești – Iași (III). AM XXV, 2002, 93-112.
- Ignat 1984:** D. Ignat, Așezarea de la sfârșitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor). Crisia XIV, 1984, 9-26.
- Ignat 2000:** M. Ignat, Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei (Suceava 2000).
- Junghans et al. 1968: S. Junghans, E. Sangmester, M. Schroder, Kupfer and Bronze in der fruhen Metallzeit Europas. Die Materialgruppen bleim Stand von 12000 Analysen (Berlin 1968).
- Kacsó 1990:** C. Kacsó, Bronzul târziu în nord-vestul României. Simpozia Thracologica 8 (Satu Mare–Carei 1990), 41-50.
- Kašuba 2008:** M. Kašuba, Die ältesten Fibeln im Nordpontus. Versuch einer Typologie der einfachen Violinbogenfibeln im südlichen Mittel-, Süd- und Südosteuropa. Eurasia Antiqua. Bd. 14, 2008, 193-231.
- Kemenczei 1984:** T. Kemenczei, Die Spätbronzezeit Nordostungarns (Budapest 1984).
- Kemenczei 1986:** T. Kemenczei, Kul'tura kurgannykh podrebenii. In: Arkheologiya Vengrii. Konets II tysiacheletia do n.e. // Т. Кеменцей, Культура курганных погребений. В сб.: Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. (Москва 1986), 37-51.
- Kemenczei 1986a:** T. Kemenczei, Kul'tura polei podrebal'nykh urn. In: Arkheologiya Vengrii. Konets II tysiacheletia do n.e. // Т. Кеменцей, Культура курганных погребений, В сб.: Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. (Москва 1986), 52-71.
- Kemenczei 1986b:** T. Kemenczei, Kul'tura Piliny. In: Arkheologiya Vengrii. Konets II tysiacheletia do n.e. // Т. Кеменцей, Культура Пилинь. В сб.: Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. (Москва 1986), 77-82.
- Kemenczei 1986c:** T. Kemenczei, Kul'tura Kiiatitse. In: Arkheologiya Vengrii. Konets II tysiacheletia do n.e. // Т.

- Кеменцей, Культура Киятице. В сб.: Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. (Москва 1986), 103-115.
- Kemenczei 1986d:** T. Kemenczei, Kul'tura Gava. In: Arkheologiiia Vengrii. Konets II tysiacheletiiia do n.e. // Т. Кеменцей, Культура Гава. В сб.: Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. (Москва 1986), 115-131.
- Klochko, Kozymenko 2011:** V.I. Klochko, A.V. Kozymenko, Nash nedavnii bronzovyi vek (Kiev 2011) // В.И. Клочко, А.В. Козыменко, Наш недавний бронзовый век (Киев 2011).
- Kobal' 2000:** I.V. Kobal', Bronzezeitlichen Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX, 4 (Stuttgart 2000).
- Kytlicova 2007:** O. Kytlicova, Jungbronzezeitliche Hortfunde in Bohmen. PBF XX, 12 (Stuttgart 2007).
- Lakó 1987:** E. Lakó, Piese de bronz din așezarea de cultură Otomani de la Crasna (jud. Sălaj). AMP 11, 1987, 77-81.
- Lapushnian 1979:** V.L. Lapushnian, Rannie frakiitsy X – nachala IV v. do n.e. v lesostepnoi Moldavii (Kishinev 1979) // В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X – начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинев 1979).
- Larina, Postike 1990:** O.V. Larina, G.I. Postike, Arkheologicheskie pamiatniki u s. Bursucheny. AIM v 1985 g. (Kishinev 1990) // О.В. Ларина, Г.И. Постикэ, Археологические памятники у с. Бурсучены. АИМ в 1985 г. (Кишинев 1990), 256-266.
- László 1973:** A. László, Considerații asupra ceramicii de tip Gava din Hallstattul timpuriu. SCIV 24, 4, 575-609.
- László 1976:** A. László, Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme. CI 7, 1976, 57-75.
- László 1989:** A. László, Les groupes régionaux anciens du Hallstatt a l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe-VIIe siècles av. n.è. In: La civilisation de Hallstatt. ERAUL 36 (Liege 1989), 111-129.
- László 1994:** A. László, Începuturile epocii fierului la est de Carpați. B.THR. VI (București 1994).
- László 2001:** A. László, Prima epocă a fierului. In: Istoria românilor (Coord. M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe). Vol. I: Moștenirea timpurilor îndepărtate (București 2001), 294-353.
- Lazăr 2005:** S. Lazăr, Cultura Vârtop în Oltenia (Craiova 2005).
- Levițki 1994:** O. Levițki, Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați. B.THR. VII (București 1994).
- Levițki 1994a:** O. Levițki, Grupul Holercani-Hansca. Aspectul pruto-nistean al complexului Hallstattian timpuriu cu ceramica incizată. In: Relations Thraco-Illyro-Helleniques (București 1994), 219-256.
- Levițki 2002:** O. Levițki, Raport despre investigațiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, jud. Edineț, Republica Moldova. Campania 2002 (Chișinău 2002). Arhiva MNIM, nr.inv. 421.
- Levițki 2003:** O. Levițki, Lumea tracică și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattiană timpurie (secolele XII-X î.e.n.). B.THR. XL (București 2003).
- Levițki et al. 2003:** O. Levițki, E. Ușurelu, Gh. Coban, Piese de metal din așezarea Trinca-Izvorul lui Luca. In: Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic (Chișinău 2003), 171-182.
- Levițki 2010:** O. Levițki, Primă epocă a fierului (sec. XII-VIII/VII î.Hr.). Începuturile relațiilor de clasă. Cultura Chișinău-Corlăteni. Cultura Tămăoani-Holercani-Hansca. In: Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V) (Chișinău 2010), 333-357.
- Levitskii, Kashuba 2014:** O.G. Levitskii, M.T. Kashuba, Final epokhi bronzy v Karpato-Podunav'e: Kul'turno-istoricheskii landshaft i ego vostochnye (severo-prichernomorskie) rubezhi. In: Arkheologiiia drevnikh obshchestv Evrazii: khronologiiia, kul'turogenез, religioznye vozzreniia. Pamiati V.M. Massona. Trudy IIMK RAN. T. XLII (Sankt-Petersburg 2014), 240-270 // О.Г. Левицкий, М.Т. Кашуба, Финал эпохи бронзы в Карпато-Подунавье: Культурно-исторический ландшафт и его восточные (северо-причерноморские) рубежи. В сб.: Археология древних обществ Евразии: хронология, культурогенез, религиозные воззрения. Памяти Вадима Михайловича Массона (03.05.1929–19.02.2010). Труды ИИМК РАН. Т. XLII (Санкт-Петербург 2014), 240-270.
- Levițki, Kașuba 2015:** O. Levițki, M. Kașuba, Două culturi hallstattiene timpurii cu ceramică canelată din regiunea est-carpatică: trăsături generale și locale. In: Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam (eds. V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă). Honoraria 11 (Iași 2015), 579-614.
- Marinescu-Bâlcu 1981:** S. Marinescu-Bilcu, Cîteva elemente de cultură Noua și hallstattiene descoperite în Moldova Centrală. TD II, 1981, 147-159.
- Medoviћ 1988-1989:** P. Medoviћ, Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini. RVM 31, 1988-1989, 45-57 // П. Медовић, Канелована керамика прелазног периода у Војводини. PBM 31, 1988-1989, 45-57.
- Meliukova 1961:** A.I. Meliukova, Kul'tura predskifskogo perioda v lesostepnoi Moldavii. MIA 96, 5-52 // А.И. Мелюкова, Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. МИА 96, 5-52.
- Morintz 1977:** S. Morintz, Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice. Revista de Istorie 30, 8 (București 1977), 1465-1488.

- Morintz 1978:** S. Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii (I). Epoca bronzului în spațiul carpa-to-balcanic (București 1978).
- Moszolics 1985:** A. Moszolics, Bronzefunde aus Ungarn (Budapest 1985).
- Nemeti 2010:** J. Nemeti, Acăș-Rătul lui Veres (Veres-rét). The Late Bronze Age settlement. In: Amurgul mileniului II a.Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania. Simpozion Satu Mare 18-19 iulie 2008. Studii și Comunicări. Seria Arheologie XXVI/I (Satu Mare 2010), 265-316.
- Nestor 1970:** I. Nestor, Epoca aramei și a bronzului. In: Istoria poporului român (București 1970), 22-28.
- Nestor et al. 1952:** I. Nestor et al., Șantierul Valea Jijiei. SCIV III, 1952, 84-94.
- Nikitović et al. 1997:** L. Nikitović, R. Vasić, M. Stojić, The Mound Necropolis Lugovi-Bent in Mojsinje. Excavations in 1997. Старинар XLVIII, 1997, 123-132.
- Novak 1975:** P. Novak, Die Schwerter in der Tschechoslowakei I. PBF IV, 4 (München 1975).
- Novotna 1980:** M. Novotna, Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII, 6 (München 1980).
- Palade 1976:** V. Palade, Depozitul de obiecte din epoca bronzului de la Tomești, comuna Pogana (județul Vaslui). SCIVA 27, 2, 1976, 233-245.
- Pančiková 2008:** Z. Pančiková, Metalurgia v období popolnicových poli na Slovensku, Památky Archeologické XCIX (Prague 2008), 93-160.
- Passek 1956:** T.S. Passek, Raskopki na mnogoslinoim poselenii u s. Golerkany na Dnestre v 1954 g. Izv. MF AN SSSR, 4(31) (Kishinev 1956), 19-35 // Т.С. Пасек, Раскопки на многослойном поселении у с. Голерканы на Днестре в 1954 г. Изв. МФ АН СССР 4(31) (Кишинев 1956), 19-35.
- Patek 1968:** E. Patek, Die Urnenfelderkultur in Transdanubien (Budapest 1968).
- Păunescu, Șadurschi 1983:** A. Păunescu, P. Șadurschi, Repertoriul arheologic al României. Județul Botoșani. I. Comuna Albești. Hierasus V, 1983, 221-269.
- Perkić, Ložnjak Dizdar 2005:** D. Perkic, D. Ložnjak Dizdar, Kasnobrončanodobna ostava Siča/Lučica. Opvscvla Archæologica, vol 29 (Zagreb 2005), 41-120.
- Petre-Govora 1983:** Gh. Petre-Govora, Un orizont hallstattan timpuriu în nord-estul Olteniei. TD IV, 1983, 89-95.
- Petre-Govora 1995:** Gh.I. Petre-Govora, O preistorie a nord-estului Olteniei (Rm. Vâlcea 1995).
- Petrescu-Dîmbovița 1953:** M. Petrescu-Dîmbovița, Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova. SCIV IV, 3-4, 1953, 443-481.
- Petrescu-Dîmbovița 1964:** M. Petrescu-Dîmbovița, Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova. AM II-III, 1964, 251-272.
- Petrescu-Dîmbovița 1971:** M. Petrescu-Dîmbovița, Quelques considérations concernant la fin de l'âge du bronze et le debut du Hallstatt dans l'espace carpatho-balkanique. Studia Balcanica 5 (Sofia 1971), 107-117.
- Petrescu-Dîmbovița 1977:** M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România (București 1977).
- Petrescu-Dîmbovița 1978:** M. Petrescu-Dîmbovița, Die Sichen in Romanein. PBF XVIII, I (München 1978).
- Popoviћ 1975a:** D. Popoviћ, Ostava iz Nove Bingule. In: Praistorijcke ostave u Srbiji i Vojvodini I (Beograd 1975), 34-43 // Д. Поповић, Остava из Нове Бингуле. В сб.: Праисторијске оставе у Србији и Војводини I (Београд 1975), 34-43.
- Popoviћ 1975b:** D. Popoviћ, Ostava iz Shimanovatsa. In: Praistorijcke ostave u Srbiji i Vojvodini I (Beograd 1975), 43-52 // Д. Поповић, Остava из Шимановаца. В сб.: Праисторијске оставе у Србији и Војводини I (Београд 1975), 43-52.
- Popoviћ 1994a:** D. Popoviћ, Ostava iz Dobrinatsa. In: Praistorijcke ostave u Srbiji i Vojvodini II (Beograd 1994), 8-25 // Д. Поповић, Остava из Добринаца. В сб.: Праисторијске оставе у Србији и Војводини II (Београд 1994), 8-25.
- Popoviћ 1994b:** D. Popoviћ, Ostava iz Don'ikh Petrovatsa. In: Praistorijcke ostave u Srbiji i Vojvodini II (Beograd 1994), 25-35 // Д. Поповић, Остava из Доњих Петроваца. В сб.: Праисторијске оставе у Србији и Војводини II (Београд 1994), 25-35.
- Radu 1973:** O. Radu, Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș). SCIV 24, 3, 503-520.
- Rihovsky 1961:** I. Rihovsky, Počatok Velatické kultury na Moravě. Sl.A. IX 1-2, 1961, 107-154.
- Rihovsky 1979:** I. Rihovsky, Die Nadeln in Mahren und im Ostalpengebiet. PBF XIII, 5 (München 1979).
- Rihovsky 1983:** I. Rihovsky, Die Nadeln in Westungarn. PBF XIII, 10 (München 1983).
- Sava 2002:** E. Sava, Die Bestattungen der Noua-kultur. PAS 19 (Kiel 2002).
- Sava, Kaizer 2011:** E. Sava, E. Kaizer, Die Siedlung mit «Aschehügeln» beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova (Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen). Bibl. «Tyragetia» XIX (Chișinău 2011) // E. Сава, Е. Кайзер, Поселение с «зольниками» у села Одая-Мичурин, Республика Молдова (Археологические

и естественнонаучные исследования). Bibl. «Tyragetia», XIX (Chișinău 2011).

Sava, Hurezan, Mărginean 2012: V. Sava, G.P. Hurezan, F. Mărginean, Late Bronze Age metal Artefacts Discovered in Șagu, Site „A1_1” Arad-Timișoara Highway (km 0+19.900–0+20.620). *Ziridava* 26/1, 2012, 83-107.

Smirnova 1978: G.I. Smirnova, Kul'turno-istoricheskaia stratigrafia poseleniia Magala. In: *Problemy arkheologii, vup. II* (Leningrad 1978), 68-72 // Г.И. Смирнова, Культурно-историческая стратиграфия поселения Магала. В сб.: *Проблемы археологии, вып. II* (Ленинград 1978), 68-72.

Smirnova 1985: G.I. Smirnova, Osnovy khronologii predskifskikh pamiatnikov Iugo-Zapada SSSR. *SA* 4, 1985, 33-53 // Г.И. Смирнова, Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР. *СА* 4, 1985, 33-53.

Smirnova 1990: G.I. Smirnova, Pamiatniki tipa Kishinev-Korleteni v Dnestrovsko-Siretskom mezhdurech'e i grupa Belegish v iugoslavskom Podunav'e. *ASGE* 30, 1990, 20-33 // Г.И. Смирнова, Памятники типа Кишинев-Корлэтенъ в Днестровско-Сиретском междуречье и группа Белегиш в югославском Подунавье. *АСГЭ* 30, 1990, 20-33.

Stratan 1964: I. Stratan, O nouă descoperire hallstattiană din Banat. *SCIV* 15, 4, 1964, 523-528.

Székely 1966: Z. Székely, Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei (Sf. Gheorghe 1966).

Șadurschi 1989: P. Șadurschi, Piese metalice din epoca bronzului descoperite pe teritoriul județului Botoșani. *Hierasus VII-VIII*, 1989, 157-182.

Šimić 1994: I. Šimić, 1984. Early Hallstatt horizon in north-eastern Slavonia. In: *The early Hallstatt period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe* (Alba Iulia 1994), 197-218.

Tasiĥ 1962: N. Tasiĥ, Nasel'e kulture pol'a sa urnama u istochnom delu Spema. *RVM* 11, 1962, 127-144 // Н. Тасиĥ, Населъе културе полъа са урнама у источном делу Срема. *РВМ* 11, 1962, 127-144.

Tasič 1992: N. Tasič, Metal bronzanog doba – Metal of the Bronze Age. In: *Praistorijski metal Pomoravlja* (Beograd 1992), 17-21.

Tasič 1997: N. Tasič, Niederösterreich und der jugoslawische Donauraum in der Früh – und Mittelbronzezeit. *Старинар XLVIII*, 1997, 41-52.

Titov 1986: V.S. Titov, 2500 let proshlogo Karpato-Dunaiskogo basseina v zerkale vengerskoj arkheologii (Vmes-to vvedeniia). In: *Arkheologija Vengrii. Konets II tysiacheletia do n.e.* (Moskva 1986), 7-36 // В.С. Титов, 2500 лет прошлого Карпато-Дунайского бассейна в зеркале венгерской археологии (Вместо введения). В сб.: *Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э.* (Москва 1986), 7-36.

Točik 1964: A. Točik, Die Gräberfelder der Karpatenlandischen Hügelgraberkultur (Pragae 1964).

Todorović 1977: I. Todorović, Praistorijska Karaburma II. Nekropola bronzanog doba (Beograd 1977).

Trbukhoviĥ 1960-1961: V. Trbukhovich, Ptaistorijska nekropola u Belegishu. *Starinar NS*, kn. II (Beograd 1960-1961), 163-180 // В. Трбуховиĥ, 1960-1961. Праисторијска некропола у Белегишу. *Старинар НС*, кн. II (Beograd 1960-1961), 163-180.

Udrescu 1973-1974: T. Udrescu, Descoperiri arheologice în jumătatea de sud a Moldovei cu privire la cultura Noua. *Carpica* 6, 1973-1974, 17-42.

Ursachi 1968a: M. Ursachi, Depozitul de obiecte de bronz de la Ruginoasa. *Carpica* I, 1968, 27-34.

Ursachi 1968b: V. Ursachi, Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman. *Carpica* I, 1968, 111-188.

Ursachi 1970: M. Ursachi, Săpăturile arheologice de la Văleni (jud. Neamț). *MCA* IX, 265-270.

Vanchugov 1990: V.P. Vanchugov, Belozerskie pamiatniki v Severo-Zapadnom Prichernomor'e (Kiev 1990) // В.П. Ванчугов, Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье (Киев 1990).

Vasiliev et al. 1991: V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. *Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac* (Cluj-Napoca 1991).

Vinski-Gasparini 1973: K. Vinsky-Gasparini, Kultura polja sa sarama u sjevernoj Hrvatskoj (Zadar 1973).

Vulpe, Căpitanu 1989: A. Vulpe, V. Căpitanu, Depozitul de bronzuri de Gioseni. *Carpica* XX, 1989, 69-81.

Vulpe, Căpitanu 1995: A. Vulpe, V. Căpitanu, Der Hortfund von Gioseni, Kr. Bacău, in der Moldau. In: *Bronzefunde aus Rumänien*. *PAS* 10 (Berlin 1995), 237-244.

Zaharia et al. 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia, Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea (București 1970).

Żurowski 1949: K. Żurowski, Zabytki brazowe z mlodszej epoki brazu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru. *Przegląd Archeologiczny* VIII, 2 (Poznan 1949), 155-247.

Oleg Levițki, doctor habilitat în științe istorice, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare 1, MD 2001, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: levitkioleg_ipc@yahoo.com